

บทที่ ๒

หลักพรหมวิหารธรรมในพระพุทธศาสนา

ในบทนี้ ผู้วิจัยนำเสนอเกี่ยวกับเรื่องทั่วไปของการเป็นครูที่ดี และมีแนวทางสำหรับการเป็นครูที่ดี โดยนำเสนอหัวข้อดังนี้ ๑) ความหมายของพรหมวิหารธรรม ๒) สารสำคัญของพรหมวิหารธรรมและ ๓) หลักธรรมสู่ความสำเร็จด้านการสั่งสอนของครู โดยมีรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของพรหมวิหารธรรม

คัมภีร์พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงพรหมวิหารว่า เป็นธรรมสี่ประการของพรหม พรหมที่กล่าวถึงตามความเข้าใจของผู้คนนั้นมีสี่หน้าหรือว่ามีสี่มือ^๑ คำว่า พรหมในพระพุทธศาสนา เป็นคำหนึ่งที่มีอธิบายในทางพุทธประสงค์ให้ตรงกับหลักธรรม หมายความว่า ผู้ที่จะเป็นพรหมได้ต้องมีวัตรปฏิบัติซึ่งเป็นเครื่องประพจน์ทำตนให้เป็นพรหมมิใช่จะเป็นพรหมซึ่งเกิดขึ้นลอย ๆ โดยอ้างความเป็นใหญ่เป็นผู้สร้างก็หาไม่^๒ ผู้เป็นพรหมตามความหมายของพระพุทธเจ้าต้องประกอบด้วยธรรม ๔ อย่างคือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ที่เรียกว่า พรหมสี่หน้าคือ หน้าหนึ่งเมตตา หน้าหนึ่งกรุณา หน้าหนึ่งมุทิตา หน้าหนึ่งอุเบกขา รวมเป็นพรหมสี่หน้า รูปพรหมเขาก็เขียนเป็นสี่หน้าจริง ๆ^๓ ปฏิภาหรือข้อวัตรปฏิบัติอันจักสัมฤทธิ์ผล ชักพาบุคคลผู้บำเพ็ญให้ได้มีโอกาสไปอุบัติเกิดเป็นองค์พระพรหมเสวยปณีสุขแสนล้ำเลิศ ณ เบื้องบรมพรหมโลกนั้น ข้อปฏิบัติที่เป็นมูลฐานสำคัญคือ สมถภาวนา ท่านผู้มีศรัทธาแก่กล้า มีปัญญาเกินคนธรรมดาทั่วไป โดยใฝ่ใจอยู่ในภาวนา สู้สุดสาหัสบำเพ็ญสมถกรรมฐานจนได้สำเร็จฌานต่าง ๆ เท่านั้น จึงมีโอกาสไปอุบัติเกิดในพรหมโลกได้ การที่จะมีวาสนาได้ไปอุบัติเกิดเป็นองค์พระพรหมในพรหมโลกนั้น มิใช่เพราะอาณิสสแห่งบุญกุศลอย่างสามัญธรรมดา คือว่า มิใช่เพราะอาณิสสของท่าน มิใช่เพราะอาณิสสของศีล แต่เป็นเพราะอาณิสสแห่งภาวนา เมื่อประพจน์พิรติบำเพ็ญภาวนาจนได้สำเร็จฌานแล้ว อำนาจแห่งฌานกุศลนั้น ย่อมจะบันดาลผลเป็นพลังผลักดันส่งให้ไปอุบัติเกิดเป็นองค์พระพรหม^๔

พรหมวิหารธรรม คือ หลักธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดความสุข เนื่องด้วยคุณลักษณะของผู้มีพรหมวิหารธรรมที่ถูกต้องแท้จริง คือ มีเมตตาที่ประกอบด้วยอุเบกขา มีกรุณาอันประกอบด้วย

^๑ ธนิต อยู่โพธิ์และคนอื่น ๆ, พรหมสี่หน้า, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์, ๒๕๔๙), หน้า ๕๑.

^๒ ธนิต อยู่โพธิ์และคนอื่น ๆ, “พรหม”, ใน วารสารศิลปากร, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ (ธันวาคม, ๒๕๓๘), ม.ป.ป.

^๓ สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๓๐๐.

^๔ พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), ภูมิวิลาสินี, (กรุงเทพมหานคร : ดอกหญ้า , ๒๕๔๑), (อิตสำเนา).

อุเบกขา มีมูทิตาที่ประกอบด้วยอุเบกขาและมื่อเบกขาที่พร้อมด้วยเมตตา กรุณาและมูทิตา การเป็นผู้มีพรหมวิหารธรรมอันแท้จริงด้วยคุณธรรม ๔ ประการ อันพร้อมเพรียงบริบูรณ์กล่าวคือ การมีอุเบกขาที่ประกอบด้วยเมตตา กรุณา มูทิตา หากมีอุเบกขาอย่างเดียวจะทำให้เป็นผู้มีเหตุผลมากจนขาดเรื่องของอารมณ์ความรู้สึก แต่หากมีเมตตา กรุณา มูทิตา ขาดอุเบกขาประกอบพร้อมกัน จะเป็น การเห็นกับพวกพี่น้องผู้เป็นที่รักชอบของตนและเห็นแก่ตัว เป็นการให้โทษมากกว่าให้คุณ ดังนั้น การอบรมพรหมวิหารธรรมไม่สมควรเห็นแก่ความสำคัญของเมตตาและกรุณาว่าสำคัญ เพราะมูทิตาและอุเบกขาต่างก็มีความสำคัญยิ่งต่อการประพฤติปฏิบัติ การอบรมพรหมวิหารธรรมเพื่อให้จิตพ้นจากสภาพไม่งดงามและไม่พึงปรารถนา ผู้ปรารถนาให้ตนเองมีจิตใจดี จิตใจสูง มีจิตใจเย็นสบาย ควรใช้เวลาทุกวันอบรมพรหมวิหารธรรม คือ แผ่เมตตาไปในทิศทั้งปวง ปรารถนาให้ทุกชีวิตมีความสุขและต้องให้เกิดขึ้นในใจจริง ๆ คือ ต้องให้ความรู้สึกปรารถนาให้เป็นสุขนั้นเกิดขึ้นในใจจริง ๆ ด้วยการนึกภาพโดยเห็นรวม ๆ กันว่า ต่างกำลังมีความสุข เมื่อนึกภาพนั้นเกิดขึ้นในใจแล้วให้อบรมมูทิตาด้วยการทำให้ใจให้แช่มชื่น ยินดีในภาพนั้น เรียกว่า พลอยยินดีด้วยความสุขตนเองและของผู้อื่น การตรึกลึกอย่างนี้ทุกวันอย่างน้อยวันละหนึ่งเวลา หรือทุกเวลาที่มีโอกาส เพื่อทำจิตใจให้สุข เป็นการอบรมพรหมวิหารธรรมให้เกิดขึ้น เพิ่มขึ้น เท่ากับเป็นการยกระดับจิตของตนให้สูงขึ้น งดงามขึ้นและทำตนเองให้เป็นสุข ได้รับเมตตา กรุณาก่อนผู้อื่นทั้งหมด^๕ และอาจกล่าวได้ว่า อุเบกขา การวางเฉยคือ วางเฉยเมื่อเราช่วยแล้ว หรือช่วยไม่ได้แล้ว เขายังไม่พันทุกข์ ความวางใจเป็นกลางอันจะดำรงให้อยู่ในธรรมที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญาคือ มีจิตเรียบตรง เทียงธรรมดุจตราขึง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้วอันควรได้รับผลดี หรือชั่ว สมควรอันเหตุแห่งตนประกอบพร้อมที่จะวินิจฉัยและปฏิบัติไปตามธรรม รวมถึงการรู้จักวางเฉย สงบใจ มองดูในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขารับผิดชอบตนได้ดีแล้ว เขาสมควรรับผิดชอบตนเอง หรือเขาควรได้รับผลอันสมกับความรักผิดชอบของตน^๖

ส่วนอุเบกขาในความสุขและความทุกข์ในความขึ้นลงของชีวิต ในความเป็นคู่แห่งโลกธรรม เป็นการเตรียมตัวเตรียมใจสำหรับรับเหตุการณ์ในวันข้างหน้าอาจกล่าวได้ว่า การได้รับความทุกข์จนกระทั่งเศร้าโศกเสียใจมากจนเกินไปนั้น ให้รู้ตามความเป็นจริงว่าสิ่งเหล่านี้ไม่แน่นอนและเป็นความจริงอีกด้านหนึ่งของชีวิตเช่นเดียวกัน เหมือนมีกลางคืน กลางวันสลับกันอยู่อย่างนี้ โลกจึงจมอยู่ในห้วงทุกข์สับสน วุ่นวายเพราะไม่รู้ตามความเป็นจริงโลกจึงฟูขึ้น เพราะมีลาภ ยศ สรรเสริญ สุขและพุดลงเพราะเสื่อมลาภ เสื่อมยศ มีนินทาและมีทุกข์ตกอยู่ภายใต้การครอบงำของโลกธรรม^๗

^๕ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน), **ธรรมะระดับใจ**, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศึกษานอกโรงเรียนกระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๕), หน้า ๑๒๒ -๑๒๓.

^๖ พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), **ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์**, หน้า ๓๕, อ้างใน พระมหานครินทร์ แก้วโชติรุ่ง, “สันติภาพความคิดของพุทธทาสภิกขุ : ความหมายและการประยุกต์ใช้ในโลกปัจจุบัน”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๘๓ - ๘๙.

^๗ ดูรายละเอียดใน วศิน อินทสระ, **อารมณ์ระดับใจ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทองกวาว, ๒๕๓๒), หน้า ๓๖-๔๖.

พรหมวิหาร ๔ หมายถึง ธรรมประจำใจอันประเสริฐ, หลักความประพฤติที่ประเสริฐ บริสุทธิ์, ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติจึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจดและปฏิบัติ ต่อมมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบบางที่แปลว่าธรรมประจำใจที่ทำให้เป็นพรหมหรือให้เสมอด้วย พรหมหรือธรรมเครื่องอยู่ของท่านผู้มีคุณยิ่งใหญ่เรียกอีกอย่างว่า อัปมัณฺญา ๔ เพราะแผ่สม่ำเสมอ โดยทั่วไปในมนุษย์สัตว์ทั้งหลายไม่มีประมาณไม่จำกัดขอบเขต^๘

ความหมายของพรหมอีกประการหนึ่ง ได้แก่ ผู้ที่ประกอบด้วยพรหมวิหารธรรม คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ดังนั้น มนุษย์ทุกคนจึงมีโอกาสเป็นพรหมผู้สร้างโลกและชีวิตได้อย่าง เท่าเทียมกัน การนำเสนอพรหมที่เป็นรูปธรรมและเป็นพระผู้สร้างโลกและชีวิตที่แท้จริงว่า ได้แก่ มารดา บิดา เพราะมารดา บิดาเป็นผู้ให้ชีวิต ให้การเลี้ยงดู ให้การแนะนำพร่ำสอนแก่ลูกและใน ความหมายเดียวกันนี้ ควรต้องหมายรวมถึง ครู อาจารย์ ที่ให้การสั่งสอนอบรม ให้การดูแล คุลบุตร คุลธิดาด้วย เช่นเดียวกัน

เหตุดังกล่าวนี้ มารดา บิดา จึงเป็นพระผู้สร้างของลูก เป็นการปฏิเสธความไร้ตัวตนของ พรหมและแสดงถึงทางไปสู่การอยู่ร่วมกับพรหมในพรหมโลกเสียใหม่ว่า ได้แก่ การเจริญพรหมวิหาร ธรรม ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตาและอุเบกขา^๙ ไม่เพียงแต่มารดา บิดาเท่านั้นที่ได้ชื่อว่าเป็น พรหม ทว่าบุคคลทุกคนผู้ที่มีพรหมวิหารธรรมในหัวใจอาทิ ครู อาจารย์ เป็นต้น ก็ได้ชื่อว่าเป็นพรหมด้วย เหมือนกัน^{๑๐} พรหมบนฟ้าจึงกลายมาเป็นพรหมที่เดินเห็นอยู่ในโลกมนุษย์ พรหม นามธรรมจึง กลายเป็นพรหมรูปธรรมและทางเข้าถึงความเป็นพรหมซึ่งไม่มีใครรู้เห็นมาก่อนก็ไม่ใช่เรื่องลึกลับอีก ต่อไป หากได้แก่ทางดังกล่าวคือ เมตตา กรุณา มุทิตาและอุเบกขานั้นเอง พรหมสี่หน้าจึงมีนัยอัน หมายถึง ธรรมะสี่ข้อ เป็นหลักธรรมที่ทรงเรียกว่า ทางดำเนินสู่ความเป็นพรหมหรือหลักธรรมที่ทำให้ มนุษย์กลายเป็นพรหม คือ ผู้ประเสริฐก็คือ พรหมวิหารธรรม

ดนัย ไชยโยธา อธิบายพรหมวิหารในพจนานุกรมพุทธศาสน์ว่า พรหมวิหาร ๔ หมายถึง ธรรมอันเป็นเครื่องอยู่ของพรหม หลักธรรมสำหรับผู้ใหญ่หรือผู้ปกครอง หลักธรรมนี้เป็นธรรมสำหรับ ทุกคนเช่น บิดา มารดา ครู อาจารย์ หัวหน้าหน่วยงานและผู้บริหาร^{๑๑}

พระสาสนโสภณ (พิจิตร จิตวณฺโณ) อธิบายพรหมวิหารในการพัฒนาจิตภาคนึงว่า พรหม วิหารธรรม แปลว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ หรือธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างพรหม (พรหม- ประเสริฐวิหาร-ธรรมเป็นเครื่องอยู่) หมายความว่า ถ้าใครมีพรหมวิหารแล้ว ผู้นั้นเชื่อว่ามีธรรมประจำ จิตใจที่ประเสริฐหรือมีธรรมประจำจิตใจเหมือนกับพรหม

^๘ วจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๖/๔๒๙.

^๙ ที.สี. (ไทย) ๙/๒๓๑-๒๔๖/๕๒๒ - ๕๕๙.

^{๑๐} วจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๙๓/๓๑๙. (ผู้วิจัยได้เพิ่มเติมข้อความเพื่อให้เข้ากับเนื้อหาหัวข้องานวิจัย).

^{๑๑} ดนัย ไชยโยธา, พจนานุกรมพุทธศาสน์, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๔๖ - ๑๔๗.

พรหมวิหารนี้เป็นธรรมสำหรับมนุษย์ผู้มีจิตใจประเสริฐทุกคนเป็นธรรมสำหรับผู้ใหญ่เป็นธรรมสำหรับบิดา มารดา เป็นธรรมสำหรับพรหม เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนาและเป็นกรรมฐาน^{๑๒}

พระราชพรหมยาน (วีระ ถาวโร) อธิบายพรหมวิหารในพรหมวิหาร ๔ ว่า พรหมวิหาร ๔ หมายความว่า ที่อยู่พรหม แปลว่า ประเสริฐ รวมกันหมายความว่า การเอาใจจับอยู่ในอารมณ์แห่งความประเสริฐในความคิดที่สุด พรหมวิหารธรรมประกอบด้วย เมตตา ความรัก กรุณา ความสงสาร มุทิตา ความมีจิตใจอ่อนโยน ไฉริยาใคร่และอุเบกขา การวางเฉย พรหมวิหารธรรมเป็นกรรมฐาน ๔๐ การวางอุเบกขาทำให้เราไม่หวั่นไหวต่อโลกธรรม^{๑๓}

พระเทพดิลก (ระแบบ จิตตภาโณ) อธิบายพรหมวิหารในพรหมวิหารธรรมเรือนใจของผู้ใฝ่สุखा พรหมวิหารธรรม คือ ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม หรือธรรมอันเป็นหลักปฏิบัติสำหรับท่านผู้ใหญ่โดยหลักของการปฏิบัติเป็นลักษณะของสมถกัมมัฏฐาน คือ การทำจิตใจของตนให้สงบเป็นเบื้องต้น พรหมวิหาร ๔ ประการคือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา พรหมวิหารธรรมเป็นหนึ่งในกรรมฐาน ๔๐ และยังแปลว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างประเสริฐหรือธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างพรหม^{๑๔}

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) อธิบายพรหมวิหารในพจนานุกรมธรรมของพุทธทาสภิกขุดังนี้ว่า คำว่า พรหม แปลว่า ประเสริฐที่สุดดีที่สุดหรือสูงสุด พรหมวิหาร คือ เราอยู่ด้วยความรู้สึกเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ตลอดเวลาแล้วมีความสุข มีความพอใจในความรู้สึกอันนั้นอย่างนี้เรียกว่า อยู่ในพรหมวิหาร^{๑๕}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายพรหมวิหารในพจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ว่า พรหมวิหาร คือ ธรรมเครื่องอยู่ของพรหม ธรรมประจำใจอันประเสริฐ ธรรมประจำใจของท่านผู้มีคุณความดียิ่งใหญ่มี ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา^{๑๖}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระสังฆราช ได้ให้ความหมายไว้ว่า พรหมวิหารเป็นคำภาษาบาลี แปลว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม หรือของท่านผู้ใหญ่ซึ่งประกอบด้วยสองศัพท์ คือ พรหม หมายถึง พรหมหรือท่านผู้ใหญ่และวิหาร หมายถึง เป็น

^{๑๒} พระศาสนโสภณ (พิจิตร จิตตภาโณ), *การพัฒนาจิต*, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑๘๕.

^{๑๓} พระราชพรหมญาณ (วีระ ถาวโร), *พรหมวิหาร ๔*, (อุทัยธานี : วัดท่าซุง, ๒๕๒๕), หน้า ๑.

^{๑๔} พระเทพดิลก (ระแบบ จิตตภาโณ), *พรหมวิหารธรรมเรือนใจของผู้ใฝ่สุखा*, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ม.ป.ป.), หน้า ๕๐.

^{๑๕} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), *พจนานุกรมธรรมของท่านพุทธทาส*, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๙), หน้า ๑๕๖.

^{๑๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑/๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเอส.อาร์.พรินต์แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๒๕๙.

เครื่องอยู่ เมื่อนำสองศัพท์มารวมกันตามหลักทางภาษา พรหมวิหาร จึงหมายถึง ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม หรือธรรมประจำใจของพรหม กล่าวคือ พรหมเป็นเทพเจ้าสูงสุดในศาสนาพรหมที่สร้างโลกและอภิลาลโลกตามทัศนะของพราหมณ์ เพราะถือว่า มนุษย์เมื่ออยู่กันไปพองถึงกับหนึ่ง โลกจะพินาศและพรหมจะสร้างโลกขึ้นมาใหม่และจะลิขิตชีวิตมนุษย์ว่า จะเป็นอยู่อย่างไร แต่ทัศนะของพระพุทธศาสนาถือว่า มนุษย์ทุกคนมีส่วนรับผิดชอบในการสร้างสรรค์และอภิลาลสังคม ด้วยเหตุนี้เองทุกคนต้องทำตัวให้เป็นพรหม หรือคุณธรรมความเป็นพรหมและในการปฏิบัติในลักษณะนี้ เป็นการสร้างสรรค์ตนเองด้วยหลักพรหมวิหารและพรหมวิหารเมื่อนำมาใช้กับมนุษย์ในฐานะที่มนุษย์สามารถสร้างสรรค์และอภิลาลโลกด้วยตัวมนุษย์เอง^{๑๗}

สรุปได้ว่า พรหมวิหาร หมายถึง ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม หรือธรรมประจำใจของพรหม ซึ่งประเด็นนี้ถือได้ว่า เป็นความหมายที่สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของเทพเจ้าสูงสุดในศาสนาพราหมณ์ที่สามารถสร้างโลกและอภิลาลโลกตามคติความเชื่อ แต่เมื่อก้าวถึงความหมายในพระพุทธศาสนา คติความเชื่อที่ว่านี้ จึงเปลี่ยนแปลงความสำคัญที่ผูกขาดของพระพรหมมาเป็นใครคนใดคนหนึ่งก็ได้ กล่าวคือ บุคคลที่ปฏิบัติตามพรหมวิหาร ซึ่งเป็นคุณวิเศษเชื่อว่ามีคุณสมบัติที่เทียมเท่ากับพรหมทั้งนั้น เช่น มารดา บิดา ครู เป็นต้น ในการจัดการเรียนการสอนนั้น ผู้ที่จะประสบความสำเร็จได้ย่อมต้องนำหลักธรรมมาบูรณาการใช้ในการเรียน การสอนควบคู่กันไป ดังนั้นหลักธรรมที่จะนำมากล่าวในที่นี้คือ หลักพรหมวิหาร ๔

๒.๒ สารสำคัญของพรหมวิหารธรรม

๒.๒.๑ สารสำคัญของพรหมวิหารธรรม

แปลก สนธิรักษ์และสวัสดี สวัสดีพินิจจันทร์ อธิบายพรหมวิหารในศัพทศาสตร์ว่า พรหมวิหาร หมายถึง ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของท่านผู้ใหญ่ หลักธรรมของท่านผู้ใหญ่ หลักธรรมที่ทำให้คนเป็นผู้ใหญ่ มี ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เมตตา หมายถึง ความรัก ความเอ็นดู ความปรารถนาจะให้มีความสุข ความรักใคร่ ปรารถนาจะให้เป็นผู้สุข กรุณา หมายถึง ความสงสาร คิดจะช่วยให้พ้นทุกข์ ความห่วงใย หรือเอาใจช่วยเมื่อเห็นผู้อื่นมีทุกข์ อุเบกขา หมายถึง การรู้จักวางเฉย คือ วางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา^{๑๘}

พ.อ.ปิ่น มุทุกันต์ อธิบายพรหมในประมวลศัพทศาสตร์ว่า พรหมในทางธรรมะของพระพุทธศาสนา หมายถึง ผู้ใหญ่ ผู้มีเมตตา กรุณา เช่น สอนว่า มารดา บิดาเป็นพรหมของบุตร พรหมวิหารสี่ อธิบายว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของผู้ใหญ่ พรหมวิหารเป็นศัพท์พระพุทธศาสนา หมายถึง คุณธรรมสี่ประการซึ่งคนที่เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ต้องมีไว้ในตน จึงจะเป็นที่เคารพนับถือของผู้น้อยและไม่เสียความเป็นผู้ใหญ่ พรหมวิหารสี่ คือ ๑. เมตตาความรักใคร่ผู้ผู้น้อย ๒. กรุณาความสงสารเมื่อเขาตก

^{๑๗} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระสังฆราช, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๓๒๑.

^{๑๘} แปลก สนธิรักษ์และสวัสดี สวัสดีพินิจจันทร์, ศัพทศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๐๓), หน้า ๓๑, ๘๖, ๑๐๕.

ทุกข์ ๓. มุทิตาความดีใจเมื่อผู้น้อยได้ดี ๔. อุเบกขาการวางตัวเป็นกลางในเมื่อต้องรักษาความยุติธรรมธรรมสื่อนี้เรียกว่า พรหมวิหาร เพราะเป็นวิหารที่พำนักใจของผู้ใหญ่ อุปมาเหมือนเรือนสี่ห้องกาลใดควรจะอยู่ห้องใด ควรพิจารณาให้เหมาะสม อธิบายพรหมสี่หน้าว่า มติพุทธศาสนาว่า คำว่า พรหมสี่หน้านั้น เป็นคำเปรียบเทียบกับผู้ที่ตั้งอยู่ในพรหมวิหารสี่^{๑๙}

คณีย ไชโยธา ได้ให้ความหมายของพรหมวิหาร ๔ ไว้ว่า พรหมวิหาร ๔ ธรรมอันเป็นเครื่องอยู่ของพรหม หลักธรรมสำหรับผู้ใหญ่ หรือผู้ปกครอง หลักธรรมนี้เป็นธรรมสำหรับทุกคนเช่น บิดา มารดา ครู อาจารย์ หัวหน้าหน่วยงานและนักบริหาร พรหมวิหารธรรมมี ๔ ประการดังต่อไปนี้

๑. เมตตา ความรักใคร่ เอ็นดู หมายถึง ความปรารถนาดีต่อผู้อื่นให้มีความสุข ความสำเร็จและความเจริญรุ่งเรืองตามสมควรแก่สภาพบุคคลที่เป็นใหญ่จริง ๆ จะต้องแผ่ความรักให้กว้างขวางตั้งแต่รักตนเอง รักบิดา มารดา ญาติพี่น้อง มิตรสหาย ศัตรูและสัตว์ทั่วไป เพื่อสร้างมิตรภาพและเห็นคุณค่าของชีวิตมากขึ้นจนไม่กระทำความชั่ว

๒. กรุณา ความสงสาร คิดจะช่วยให้พ้นทุกข์ หมายถึง ความปรารถนาจะช่วยผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ยากและความลำเค็ญต่าง ๆ เห็นอกเห็นใจช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

๓. มุทิตา ความมีจิตพลอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี หมายถึง การแสดงความยินดีเมื่อผู้อื่นประสบความสำเร็จ เช่น การเลื่อนฐานะตำแหน่ง ยศ มุทิตา เป็นคุณธรรมที่สามารถกำจัดความอิจฉาริษยาได้ เพราะการอิจฉาริษยาผู้อื่น ย่อมมีแต่ความทุกข์ จิตใจจะหาความสุขสงบไม่ได้ แต่บุคคลที่มีมุทิตาความสุขกาย สุขใจ หน้าตาสดใสแจ่มใสและเป็นที่รักของคนทั่วไป

๔. อุเบกขา ความวางเฉย ไม่ดีใจ ไม่เสียใจเมื่อผู้อื่นถึงความวิบัติ หมายถึง ความวางใจเป็นกลาง ตั้งตนเป็นกลางเมื่อปฏิบัติตาม ๓ ข้อข้างต้นแล้ว ไม่เป็นผลด้วยความเที่ยงธรรมไม่เอนเอียงด้วยความรัก หรือความชัง หรือปกปิดความผิดของคนที่ตนรักและโยนความผิดให้คนที่ตนชัง^{๒๐}

ราชบัณฑิตยสถานอธิบายพรหมวิหารในพจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาขาลัทธิศาสนาพุทธ-ไทยว่า เป็นธรรมหมวดหนึ่งในพระพุทธศาสนา ปรากฏอยู่ในทีฆนิกาย มหาวรรค ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค ธรรมสังคณี อภิธรรมปิฎก พรหมวิหารธรรมมีความหมายหลายนัยดังนี้

นัยหนึ่งว่าเป็นธรรมเครื่องอยู่ของพรหม เครื่องอยู่อย่างพรหมและทำให้เป็นพรหมเสมอด้วยพรหม โดยมุ่งประเด็นที่ว่า เมื่อผู้บำเพ็ญสมาธิเจริญ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาแล้ว ย่อมส่งผลให้บรรลุตามได้ตามลำดับ

สังยุตตนิกายมหาราวรรคแสดงว่า เมตตา เป็นปัจจัยให้บรรลุสุวิโมกข์ (รูปฌานที่กำหนดสิ่งสวยงาม เช่น สิ่งสีเขียวเป็นอารมณ์) กรุณา เป็นปัจจัยให้บรรลุอาภาสญาณจายตนฌาน มุทิตา เป็นปัจจัยให้บรรลุวิญญูญาณจายตนฌานและอุเบกขา เป็นปัจจัยให้บรรลุอาภิกขัญญายตน-ฌาน

^{๑๙} ปิ่น มุทุกันต์ , ประมวลศัพท์ศาสนา, พิมพ์ครั้งที่๒, (กรุงเทพมหานคร : นิตยสารคลังสมอง, ๒๕๓๔), หน้า ๒๐๔ - ๒๐๖.

^{๒๐} คณีย ไชโยธา, พจนานุกรมพุทธศาสน์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอ. เอส. พรินต์ติ้งเฮาส์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๔๖-๑๔๗..

นัยหนึ่งว่า เป็นธรรมเครื่องอยู่ของผู้ประเสริฐธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐเมื่อมีธรรม ๔ ประการนี้ประจำใจแล้ว ย่อมมีความรักสรรพสัตว์ ปรรณาส่วยสรรพสัตว์ที่ประสบทุกข์ ให้พ้นทุกข์ ไม่ริษยาในความได้ดีมีสุขของสรรพสัตว์และวางใจเป็นกลางได้เมื่อช่วยสรรพสัตว์นั้นไม่สำเร็จ

นัยหนึ่งว่า ธรรมเครื่องอยู่ของผู้เป็นใหญ่ คือ ผู้นำ หรือผู้ปกครองโดยมุ่งให้ผู้นำ หรือผู้ปกครองมีความรัก ความปรารถนาดีต่อผู้ใต้บังคับบัญชา เป็นพื้นฐานช่วยเหลือเขาเมื่อเขาประสบความทุกข์ยินดีด้วยเมื่อเขาได้รับความสำเร็จและวางใจเป็นกลางไม่ตกอยู่ในอคติ

พรหมวิหาร ๔ เรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่า อปัมมัญญา ๔ เพราะมุ่งประเด็นที่ว่า แม้ไปไม่จำกัดในมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายเป็นพรหมวิหารของพระอริยะ^{๒๑}

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงพระราชนิพนธ์ธรรมนุกรมได้อธิบายพรหมวิหารว่า พรหมวิหาร แปลว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม โดยทรงอธิบายว่า พรหมโดยอุปบัติย่อมอยู่ด้วยธรรมเหล่านี้ อนึ่ง ท่านผู้ใหญ่ที่เป็นหัวหน้าของหมู่ที่ดี ก็ต้องมีธรรมเหล่านี้เป็นเครื่องอยู่ จึงชื่อว่า เป็นพรหมของหมู่และเป็นพรหมโดยสมมติ พระบรมศาสดาจารย์ทรงขนานนามของมารดาบิดาว่า เป็นพรหมของบุตรธิดา ด้วยพระพุทธานุญาตว่า พรหมมาติ มาตาปิโตร มารดาบิดาชื่อว่า เป็นพรหม ดังนี้ ก็น่าจะทรงเห็นว่า มารดา บิดาที่ดี ย่อมมีพรหมวิหารธรรมในบุตรและธิดาครบบริบูรณ์ โดยพระพุทธานุญาตนี้เป็นอันแสดงว่าธรรม ๔ ประการเหล่านี้มีอยู่ในท่านผู้ใดท่านผู้นั้นชื่อว่า เป็นพรหม

พรหมวิหารธรรมชื่อว่า เป็นพระธรรมปริยายหนึ่ง ย่อมยังผู้ปฏิบัติตามให้ได้ธรรมปิติ คือ ความอิ่มใจ อาศัยธรรมว่า ได้ประพฤติดีงาม มีใจผ่องใส ได้รับความสุขในระหว่างที่ประพฤติปฏิบัติเสมอไป สมด้วยนัยแห่งพระพุทธานุญาตกล่าว ธรรมปิติ สุขเสติ วิปสนเนนเจตสา ผู้มีปิตีความเอิบอิ่มใจในธรรม ย่อมมีใจผ่องใส อยู่สบายทุกอิริยาบถ^{๒๒}

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก ทรงพระนิพนธ์ธรรมาภิบาลพจนานุกรมคำสอนพระพุทธศาสนา พบความหมายของพรหมวิหารในเมตตาบารมีและอุเบกขาบารมี ดังนี้

เมตตา คือ ภาวะของจิตใจที่มีเยื่อใยไมตรีจิตมิตรใจ คิดเกื้อกูลด้วยสุขประโยชน์ ปราศจากอาฆาตพยาบาทซึ่งเคียดโกรธแค้น แสดงออกทางสีหน้าและสายตาที่สงบแผ่มั่นเมตตานี้เป็นพรหมวิหารธรรมข้อหนึ่งพึงอบรมให้มีขึ้นในจิต พรหมวิหารธรรมทั้ง ๔ นั้นคือ เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาให้เป็นสุข กรุณา ความสงสาร คิดจะช่วยให้พ้นทุกข์ มุทิตา ความพลอยยินดีในเมื่อผู้อื่นมีความสุข ความเจริญและอุเบกขา การวางใจลงไปในกรรมได้ ใจจะเกิดเป็นกลางมีขึ้นลงด้วยความยินดี ยินร้าย ดังนั้น ควรจะเข้าใจในอัมมะในพรหมวิหารธรรม ๔ ด้วยวิธีปฏิบัติคือ ที่แรก ให้ปฏิบัติด้วยจิตคิดเกื้อกูลแผ่ออกไปในสัตว์ บุคคลทั้งหลาย คือ เมตตา ที่มีอาการเป็นความคิดเกื้อกูล ต่อจากนั้น เมื่อ

^{๒๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาขาลัทธิ-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.พ., ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๙ - ๑๒๐.

^{๒๒} สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๓๐๑.

ได้เห็น หรือได้ยิน หรือได้คิดว่า เขามีทุกข์ร้อน ก็ปฏิบัติช่วยบำบัดทุกข์ให้ นี่คือ กรุณา ซึ่งมีอาการช่วยบำบัดทุกข์ จากนั้นครั้งเห็นเขามีสุข ไม่มีทุกข์ พลอยยินดี บันเทิงใจ นี่คือ มุทิตา ซึ่งมีอาการพลอยยินดีและเพราะไม่มีกิจที่ควรจะทำต่อไป จากนั้น อุเบกขา ดูอยู่เฉย ๆ ด้วยความรู้ คือ อุเบกขา ซึ่งมีอาการมรยัสสเป็นกลาง^{๒๓}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส อธิบายพรหมวิหารในสารานุกรมพระพุทธศาสนาประมวลจากพระนิพนธ์ว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม เมตตา โดยพยัญชนะได้แก่ ความสนิทสนม คือรักใคร่ เว้นจากราคะ โดยอรรถได้แก่ ปราปรณาความสุข ความเจริญเพื่อผู้อื่น กรุณา โดยพยัญชนะได้แก่ ความห่วงใยเมื่อเห็นผู้อื่นได้ทุกข์ร้อน โดยอรรถ ได้แก่ ความปรารถนาเพื่อจะปลดปล่อยทุกข์ของเขา มุทิตา โดยพยัญชนะได้แก่ ความชื่นบาน โดยอรรถได้แก่ ความพลอยยินดีด้วยในเมื่อเห็นผู้อื่นได้ดี อุเบกขา โดยพยัญชนะได้แก่ ความวางเฉย โดยอรรถได้แก่ ความวางตนเป็นกลางในเมื่อจะแผ่เมตตากรุณาไปไม่บังควร เช่นเอาใจช่วยโจรเป็นตัวอย่าง หรือในเมื่อจะพลอยยินดีด้วยสมบัติของอีกฝ่ายหนึ่ง จักจะยินดีด้วยวิบัติของอีกฝ่ายหนึ่ง เช่น ๒ ฝ่ายเป็นความกัน จะพลอยยินดีด้วยฝ่ายชำนะ ก็จะไม่ยินดีด้วยความแพ้ของอีกฝ่ายหนึ่ง ธรรม ๔ อย่างนี้ที่แผ่โดยเจาะตัวก็ดี โดยไม่เจาะตัวแต่ยังจำกั่มงเอาหมูนั่นก็ดี จัดเป็นพรหมวิหาร^{๒๔}

ดังที่กล่าวมาแล้วทั้งหมด สามารถสรุปสาระสำคัญของพรหมวิหารธรรมได้ดังนี้ว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างประเสริฐธรรม เป็นเครื่องอยู่อย่างพรหม เป็นธรรมสำหรับมนุษย์ผู้มีจิตใจประเสริฐทุกคน เป็นธรรมอันเป็นหลักปฏิบัติสำหรับท่านผู้ใหญ่ เป็นธรรมสำหรับบิดา มารดา ครู อาจารย์ เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนาและเป็นกัมมัญฐาน เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อัปมัญญา คือธรรมที่แผ่ไปไม่มีประมาณ

๒.๒.๒ องค์ประกอบของพรหมวิหารธรรม

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)^{๒๕} อธิบายพรหมวิหารในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรมว่า พรหมวิหาร ๔ คือธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐ บริสุทธิ ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติ จึงจะชื่อว่า ดำเนินชีวิตหมดจดและปฏิบัติตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ :

๑. เมตตา ความรัก ความปรารถนาดี อยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์โดยถ้วนหน้า

^{๒๓} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโนมหาเถร), ธรรมาภิบาลพจนานุกรมคำสอนพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : คณะรัฐบาล, ๒๕๕๒), หน้า ๓๙๖ - ๓๙๗, ๗๐๖, ๗๑๐.

^{๒๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.พ., ม.ป.ป.), หน้า ๓๒๑ .

^{๒๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์.พรินติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๑๒๔ - ๑๒๕.

๒. กรุณา ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดปล่อยบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์

๓. มุทิตา ความยินดีในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตผ่องใส บันเทิงกอบปรด้วยอาการแช่มชื่นเบิกบานอยู่เสมอต่อสัตว์ทั้งหลาย ผู้ดำรงในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีสุขเจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป

๔. อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือมีจิตเรียบตรง เทียงธรรมดุจตราขึง ไม่เอนเอียงด้วยรักและพิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลาย กระทำแล้วอันควรได้รับผลดี หรือชั่วสมควรแห่งเหตุอันตนประกอบพร้อมที่จะวินิจฉัยและปฏิบัติไปตามธรรม รวมทั้งรู้จักวางเฉย สงบใจมองดูในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขาได้รับผิดชอบตนได้ดีแล้ว เขาสมควรรับผิดชอบตนเอง หรือเขาควรได้รับผลอันสมกับความรับผิดชอบของตน

พรหมวิหารธรรม หมายถึง บุคคลผู้มีความครบถ้วนบริบูรณ์เท่านั้น อันพรหมวิหารธรรมนั้นมี ๔ ประการคือ^{๒๖}

๑. เมตตา ความจริงใจ ความรัก ความปรารถนาดีต่อผู้อื่น ไม่มีเล่ห์เหลี่ยม ดูได้จากสีหน้าที่บ่งบอก คือยิ้มแย้มแจ่มใสและดูจากการกระทำที่มุ่งหวังให้ผู้อื่นมีดียิ่ง ๆ ขึ้นไป

๒. กรุณา ความสงสาร ความเห็นอกเห็นใจต่อเพื่อนมนุษย์ร่วมโลก ยามเห็นผู้อื่นมีความลำบาก ก็ทนอยู่ไม่ได้ ต้องแสดงออกมาด้วยการเข้าช่วยเหลือเจือจุนด้วยความเต็มใจเสมอ ในทำนองสุขก็สุขด้วยนั้นเทียว

๓. มุทิตา ความชื่นชมยินดีในความสำเร็จสมหวังของผู้อื่น ไม่แสดงความอิจฉาริษยาด้วยการทนดู ทนเห็นคนที่เขาได้ดีกว่าตัวไม่ได้ ดูได้จากการไปแสดงไมตรีจิตต่อบุคคลอื่น หรือชื่นชมต่อความสำเร็จของผู้อื่นโดยไม่ต้องบังคับใจ

๔. อุเบกขา ความวางเฉยในเมื่อไม่อาจจะช่วยเหลือเขาได้ ไม่ทักถมซ้ำเติมและเมื่อผู้อื่นผิดพลาด หรือได้รับความวิบัติไม่แสดงอาการสมน้ำหน้าทีเมื่อเขาพลาดเป็นต้น

บุคคลที่ทำหน้าที่บุคลากร ครู อาจารย์ สามารถเห็นได้จากพฤติกรรมที่เกิดขึ้นจากพรหมวิหารธรรม ได้ดังนี้

๑. ด้านเมตตา เป็นเรื่องของความรักความปรารถนาดี ความหวังให้ผู้อื่นมีความสุข มีจิตใจที่มียะโยย ไม่มีเล่ห์เหลี่ยม ความเมตตาที่แสดงออก จะต้องปราศจากความอาฆาต พยาบาทซึ่งเคยโกรธแค้นแสดงออกทางสีหน้าและมีสายตาทิเบิกบาน แช่มชื่น สายตาทิแสดงออกใจถึงใจ ปิติ เอิบอาบด้วยวามปรารถนาดีให้มีความสุขเมตตา นี้ เป็นพรหมวิหารธรรมที่พึงอบรมให้ครู ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กให้เกิดขึ้นภายในจิตใจของครูทุกคน อีกอย่างหนึ่ง ต้องหัดแผ่จิตที่ดีให้คนอื่น สัตว์อื่น ๆ โดยเจาะจง หรือไม่เจาะจง ด้วยใจที่ปรารถนาดี เมตตาเป็นความรักอันบริสุทธิ์

๒. ด้านกรุณา เป็นความสงสารเห็นใจ ปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ เมื่อเพื่อนร่วมงานประสบเคราะห์กรรม ต้องมีความสงสารมันใจและคิดหาทางช่วยให้เขาพ้นทุกข์นั้น ความสงสารจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อบุคลากร ครู เปิดใจกว้างรับฟังปัญหาของคนอื่น

^{๒๖} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี), พระในบ้าน, (กรุงเทพมหานคร : คณากรรมการพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๘ - ๙.

กรุณาต่างจากเมตตาตรงที่ว่า กรุณาเกิดขึ้นเมื่อมองจุดด้อยของผู้อื่น ส่วนเมตตาเกิดขึ้นเมื่อมองจุดดีของเขา เช่นเราเห็นเด็กน้อยหน้าตาน่ารักเดินมา เรามีจิตเมตตาเขา เมื่อเด็กนั้นหกล้มปากแตก เรามีจิตกรุณาเขา ความกรุณานี้เป็นพรหมวิหารธรรมอีกข้อหนึ่งที่พึงอบรมให้มีจิตใจ วิธีอบรมคือ ระวางจิตใจอย่าให้มีความคิดที่จะเบียดเบียนใครและฝึกหัดให้จิตใจว่า เมื่อตนเองมีทุกข์ก็ต้องการให้ความช่วยเหลือผู้อื่น หรือสัตว์อื่น ก็ต้องการให้ผู้อื่นช่วยเหลือเช่นกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงควรฝึกหัดให้จิตใจไม่นิ่งดูตาย ควรชวนช่วยช่วยเปลื้องทุกข์ของผู้อื่นตามความสามารถ หรือตามที่จะสามารถทำได้ สำหรับผู้บริหารสถานศึกษา จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมียุทธวิธีพรหมวิหาร ๔ ด้าน กรุณา คือ มีความสงสารต่อเพื่อนร่วมงานที่ประสบเคราะห์กรรมและคิดหาทางช่วยเหลือให้พ้นทุกข์นั้น จะต้องเปิดใจกว้างรับฟังปัญหาของผู้ร่วมงานด้วย

๓. ด้านมุทิตา เป็นความรู้สึกลอยขึ้นขมยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดีมีสุข มีจิตใจแช่มชื่นเบิกบานตลอดจนเห็นเขาประสบความสำเร็จ พร้อมสนับสนุน ไม่มีจิตใจที่ริษยา มุทิตานี้ เป็นพรหมวิหารธรรมที่ควรอบรมให้มีขึ้นในจิตใจของบุคลากร ครูและฝึกหัดให้คิดว่าตนเอง มีความยินดี ไม่ริษยาต่อผู้อื่น

ในด้านการสอนสั่งของ ครู ในสังคมปัจจุบัน มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่บุคลากร ครู จะต้องส่งเสริมให้คนทำงาน ผู้ร่วมงานมีโอกาสพัฒนาความรู้ ความสามารถจนได้เลื่อนตำแหน่งสูงขึ้น โดยไม่กลัวว่าเขาจะขึ้นมาหาบารมี ไม่กีดกันใครและต้องเปิดเผยโอกาสให้ทุกคนได้ทำงานแสดงความสามารถเต็มที่

๔. ด้านอุเบกขา เป็นความวางใจเป็นกลาง ปราศจากความลำเอียง มีจิตใจที่มั่นคงเที่ยงตรง ไม่เข้าข้างคนใดคนหนึ่ง มีความยุติธรรม อุเบกขา เป็นภาวะจิตใจที่เป็นกลาง นอกจากนี้ ยังเป็นพรหมวิหารธรรมที่ควรจะมีในจิตใจของบุคลากร ครู อีกข้อหนึ่ง เมื่อทำให้จิตใจอุเบกขาได้ ก็ควรฝึกหัดที่จะเผด็จออกไปแก่ผู้อื่นโดยไม่เจาะจงทั่วไป ด้วยความคิดว่า มนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย มีกรรมเป็นของตนเอง เป็นทายาทรับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่อาศัย ทำกรรมอันใดไว้ดีหรือชั่วก็ต้องรับผลของกรรมนั้น

ในเมตตาสูตร ว่าด้วยอานิสงส์ของเมตตา^{๒๗} ได้กล่าวถึงพรหมวิหาร เรื่องเมตตา ซึ่งเป็นธรรมที่ถ้าเจริญให้มากแล้ว จะเกิดอานิสงส์อันยิ่ง ดังนี้

๑. เมตตา หมายถึง ความรักใคร่ปรารถนาดี อยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้าต่อสรรพสัตว์ทั่วไป ไม่มีประมาณ แผ่ทั่วไปในมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายอย่างไม่มีจำกัดขอบเขต คุณธรรมนี้เป็นพื้นฐานทำให้เกิดหลักธรรมอื่น ๆ ถ้าขาดเมตตาธรรมแล้ว คุณธรรมอื่นก็ยากที่จะเกิดขึ้นในจิตใจได้ เมตตาธรรมจึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งสำหรับผู้ที่ต้องดูแลบุคคลอื่น เช่น เด็กหรือผู้ป่วย เพราะหมายถึง การเอาใจใส่ปรารถนาดี ห่วงใยและเอื้ออาทรต่อเด็กอย่างรักใคร่ตาม การปฏิบัติความเมตตา จะต้องมีความรู้เท่าทันสิ่งที่อยู่รอบ ๆ ด้าน โดยความเมตตานี้จะต้องไม่นำไปสู่ปัญหาที่จะตามมา นั่นคือ ต้องมีความเมตตาด้วยเจตนาที่บริสุทธิ์ ประกอบด้วยกุศลมูลแล้วใช้ปัญญาพิจารณาสิ่งต่าง ๆ โดยรอบอย่างชัดเจน ถ้าครูที่ดูแลเด็ก ปฏิบัติได้เช่นนี้ จะช่วยให้เด็กได้รับผลประโยชน์อย่างสูงสุดสำหรับเด็ก หรือผู้ที่ต้องการการดูแล การแสดงความเมตตา สามารถ

^{๒๗} องค์กร. (ไทย) ๒๔/๑๕/๔๒๕-๔๒๖../

แสดงออกได้ทั้งทางกาย วาจา ใจ จิตใจที่เมตตา ย่อมทำให้บุคคลนั้นเข้าใจถึงความทุกข์ของเพื่อน มนุษย์รู้จักการช่วยเหลือและอภัยผู้อื่น ในอังคุตตรนิกายได้กล่าวถึงอานิสงส์ของการเจริญเมตตาไว้ ๑๑ ประการคือ

- ๑) หลับเป็นสุข
- ๒) ตื่นเป็นสุข
- ๓) ไม่ฝันลามก
- ๔) เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย
- ๕) เป็นที่รักของอมมนุษย์ทั้งหลาย
- ๖) เทวดาทั้งหลายย่อมรักษา
- ๗) ไฟยาพิษหรือศัตรากล้ำกรายไม่ได้
- ๘) จิตตั้งมั่นโดยรวดเร็ว
- ๙) สิ้นหายอัมพาต
- ๑๐) เป็นผู้ไม่หลงลืมสติตาย
- ๑๑) เมื่อยังไม่แทงตลอดคุณวิเศษอันยอดเยี่ยม^{๒๘} ย่อมเข้าถึงพรหมโลก

๒. กรุณา หมายถึง ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์เดือดร้อนของปวงสัตว์ เช่น เด็กผู้ที่ได้รับความทุกข์ทรมานทางกายและใจจากความเจ็บปวด หรือ การที่ไม่สามารถทำสิ่งต่าง ๆ ได้ตามที่ต้องการ สภาวะเช่นนี้ เด็กย่อมต้องการความช่วยเหลืออย่างใด อย่างหนึ่งจากครูผู้ดูแลเด็ก อย่างน้อยช่วยทำให้เขาเกิดความมั่นใจและมีกำลังใจที่จะได้รับการรักษา

๓. มุทิตา หมายถึง ความยินดีในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง กอปรด้วยอาการ แห่มชื่นเบิกบานอยู่เสมอต่อสัตว์ทั้งหลาย ผู้ดำรงในปกติสุขพลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีสุข เจริญอก งามยิ่งขึ้นไป หรือส่งเสริมให้กำลังใจเพื่อเขาจะได้ทำความดียิ่ง ๆ ขึ้นไป เช่น ครูผู้ดูแลเด็ก ควรแสดงความยินดีเมื่อเด็กมีพฤติกรรมที่ดี

๔. อุเบกขา หมายถึง ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็น ด้วยปัญญาคือ มีจิตเรียบตรง เทียงธรรมดุจตรารั้ง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชังพิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ ทั้งหลายกระทำแล้วอันควรได้รับผลดีหรือชั่วสมควรแก่เหตุ อันตนประกอบพร้อมที่จะวินิจฉัยและ ปฏิบัติไปตามธรรมรวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจมองดูในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขารับผิดชอบตนเอง ได้ดี แล้ว เขาสมควรรับผิดชอบตนเอง หรือเขาควรได้รับผลอันสมกับที่ความรับผิดชอบของตน คุณธรรมข้อ นี้มีความสำคัญต่อการนำไปใช้แก้ปัญหาอย่างยิ่ง เพราะช่วยให้ผู้ปฏิบัติละความยึดมั่นถือมั่นทั้งหลายและ มองสิ่งต่าง ๆ^{๒๙}

^{๒๘} คุณวิเศษอันยอดเยี่ยม ในที่นี้หมายถึง อรหัตตผล (อง.เอกาทสก.อ. ๓/๑๕/๓๘๕).

^{๒๙} พระครูสมุห์อนุกุล อนุวฑฒโน (ปานประดิษฐ์), “ความคิดเห็นของประชาชนที่มีต่อการนำหลัก พรหมวิหาร ๔ ไปใช้ในการบริหารงานขององค์การบริหารส่วนตำบลม่วงงาม อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๓๓-๓๔.

กล่าวโดยสรุป พรหมวิหารธรรม หมายถึงหลักธรรมหนึ่งของพระพุทธศาสนาที่สอนให้ประพฤติปฏิบัติ หรือควบคุมกำกับทางจิตใจของมนุษย์ให้อยู่กับสังคมในโลกปัจจุบัน โดยการแสดงออกในด้านความรัก ความปรารถนาให้ทุกคนมีความสุขและให้มีจิตใจสงสาร คิดช่วยเหลือทุกคนรวมทั้งสัตว์ทั้งหลายให้พ้นทุกข์ รวมถึงด้านจิตใจ พลอยยินดีกับคนที่เขาได้มีสุขก่อปรด้วยอาการที่แสดงออกด้วยความเที่ยงตรง เที่ยงธรรมไม่ลำเอียงด้วยรักและชัง ใครทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ผู้ใดมีพรหมวิหารธรรม ผู้นั้นย่อมมีจิตใจสมบูรณ์ทั้งร่างกายจิตใจของตนเองและผู้อื่น

สำหรับครูและผู้บริหารทางการศึกษา ควรแสดงบทบาทดังที่ลีปพนธ์เกตุทัต^{๓๐} ได้กล่าวถึงบทบาทของครู ผู้บริหารและบุคลากรทางการศึกษาตามทัศนะของการปฏิรูปการศึกษาเพื่อให้ประเทศไทยได้ก้าวหน้าต่อไปอย่างมั่นคงรู้เท่าทันโลก จึงจำเป็นต้องให้ผู้บริหารและบุคลากรทางการศึกษา เป็นคนดี มีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ก่อให้เกิดศรัทธาแก่ครู เพื่อนร่วมงานและชุมชน ตลอดจนจนถึงการบริหารบุคคลด้วยความเป็นธรรม วางระบบและวิธีการให้คุณให้โทษให้รางวัลด้วยความเป็นธรรม

๒.๒.๓ ความสำคัญของพรหมวิหารธรรม

หลักธรรมเรื่องพรหมวิหารถือว่าเป็นหลักธรรมค้ำจุนโลกอย่างแท้จริง เพราะเกื้อกูลต่อไตรสิกขา คือการพัฒนาพฤติกรรม หรือศีล ต้องประกอบด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา คือเจตนาที่ปรารถนาดี ไม่เบียดเบียน พลอยยินดีและยุติธรรม การพัฒนาจิตใจ หรือสมาธิต้องประกอบด้วยพรหมวิหารเพื่ออบรมจิตให้ตั้งมั่นและมั่นคงยิ่งขึ้นและการพัฒนาปัญญาต้องประกอบด้วยพรหมวิหาร เพื่อรู้เหตุปัจจัย หรือเหตุผลตามสภาวะที่เป็นจริง โดยไม่มีการลำเอียงเพื่อตรวจสอบพฤติกรรมและจิตใจ ไม่ให้ออกนอกทางแห่งความถูกต้อง หรือความยุติธรรมเมื่อมีปัญหาเป็นเครื่องตรวจสอบด้วยใจที่เต็มเปี่ยมด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาแล้วย่อมนำไปสู่ความจริงและสันติภาพ^{๓๑} ความสำคัญของพรหมวิหารธรรมมีรายละเอียดดังกล่าวได้ ดังนี้

๑. พรหมวิหารธรรม เป็นเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ โดยความนั้น หมายถึงพรหมวิหารธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ดังตัวอย่างของความมีเมตตา กล่าวคือ ความมีเมตตา หมายถึง ไม่ตรี ความรัก ความปรารถนาดี ความเห็นอกเห็นใจดีต่อกัน ความใส่ใจ หรือต้องการเสริมสร้างประโยชน์สุขให้แก่เพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย^{๓๒} เมตตา เป็นธรรมกลาง ๆ กลางทั้งในแง่ผู้ควรมีเมตตาและในแง่ผู้ควรได้รับเมตตา จึงควรมีทั้งผู้น้อยต่อผู้ใหญ่และผู้ใหญ่ต่อผู้น้อย คนจนต่อคนมีและคนมีต่อคนจน ยากต่อเศรษฐีและเศรษฐีต่อยาก คนฐานะต่ำต่อคน

^{๓๐} ลีปพนธ์ เกตุทัต, การบริหารงานบุคคลในทางการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียน สโตร์, ๒๕๓๘), หน้า ๒๑๓.

^{๓๑} พระมหาสุทธีชัย จิตฺตโย (ถาวรศีล), “ศึกษาวิเคราะห์พรหมวิหาร ๔ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๗๐.

^{๓๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๗๕๓.

ฐานะสูงและคนฐานะสูงต่อคนฐานะต่ำ คฤหัสถ์ต่อพระสงฆ์และพระสงฆ์ต่อคฤหัสถ์ เป็นธรรมพื้นฐานต่อใจ ชั้นแรกในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ซึ่งทำให้มองเห็นในแง่ดีหวังดีต่อกัน พร้อมทั้งจะรับฟังและเจรจาเหตุผลของกันและกัน ไม่ยึดเอาความเห็นแก่ตัวหรือความเกลียดชังเป็นที่ตั้ง^{๓๓}

ในมนุษย์เรามีเมตตาแผ่ออกไปโดยไม่มีประมาณ มนุษย์เราก็เหมือนกันรู้จักทำทานแก่ลูก รู้จักมีศีลแก่ลูก คือการที่แบ่งปันอะไรต่ออะไร เลี้ยงดูลูกตั้งตั้งแต่แม่ แม่เลี้ยงลูกมา พ่อก็เลี้ยงลูกมา ตั้งแต่ต้นในทางต่าง ๆ ประคบประหงมมาและก็มีศีลในลูก ไม่เบียดเบียนลูก เสือกมีทานในลูก เช่นเดียวกัน เหล่านี้เป็นธรรมชาติ เป็นธรรมดา เรียกว่า มีความรักในตัว มีความรักในลูก รู้จักมีความรักในมิตรสหายอยู่บ้าง สัตว์เดรัจฉานก็เป็นเช่นนั้น คนก็เป็นเช่นนั้น แต่ว่าคนเรานั้น มีภูมิปัญญาที่สูงกว่า จึงรู้จักที่จะปฏิบัติทางความรักที่มีอยู่เป็นธรรมชาตินี้ให้เป็นเมตตาขึ้นมา คือความคิดที่จะแผ่ความรัก ความคิดเป็นมิตร เป็นสหาย ความช่วยเหลือออกไปในวงกว้าง กว้างมากขึ้น ๆ จนถึงไม่มีประมาณ แปลว่า ในสรรพสัตว์ทุกถ้วนหน้า ก็เป็นอภัยมัญญา คือ ไม่มีประมาณ เมตตานี้โดยปรกติ เราเรียกว่า พรหมวิหารธรรม ธัมมะเป็นเครื่องอยู่ของพรหม แต่ที่แผ่ออกไปไม่มีประมาณก็เป็นอภัยมัญญาในสรรพสัตว์ทุกถ้วนหน้าและเมตตานี้ เมื่อมีในจิตแล้ว จะทำให้ได้สุกสัจญญา คือ ความเห็นว่างดงาม งดงามไปหมดในบุคคลและในสัตว์เดรัจฉานทุกชนิด ทุกจำพวก ไม่ซึ่งเคียดเกลียดแค้นและอีกอย่างหนึ่งนั่น ที่เป็นอสุกกรรมฐานพิจารณาว่า ไม่งดงามนั้น เป็นอิกกรรมฐานหนึ่งสำหรับที่จะกำจัดกิเลสกองราคะ แต่ว่าสำหรับที่เป็นเมตตาคือความรักนี้ ถ้าแผ่ความรักออกไปมีเมตตาอยู่ในจิต มีความรักอยู่ในจิต เหมือนอย่างที่เรารักตัวรักลูกแล้ว ก็แผ่ความรักออกไปในมิตรสหายในมนุษย์ ในสัตว์เดรัจฉานทั้งหลายในวงแคบจนถึงวงกว้างที่สุด ไม่มีประมาณ ก็จะมีความรู้สึกว่า บรรดาสัตว์ทั้งปวงนั้นงดงามทั้งหมด ไม่น่าเกลียด ไม่น่าชิง นี่เป็นสิ่งที่มนุษย์สามารถปฏิบัติทำได้โดยที่ปรับปรุงจากตัวความรักที่มีในธรรมชาตินั้นแหละให้เป็นธัมมะขึ้นมา เมื่อมีเมตตาเป็นพื้นอยู่ดังนี้แล้วที่จะมีทาน มีศีลก็จะไปง่าย ก็จะต้องมีความช่วยเหลือเกื้อกูล แล้วก็จะต้องเว้นจากความเบียดเบียนทำลายในสัตว์ทั้งปวงที่มีเมตตานี้ แปลว่า ทานศีลก็มาเองด้วยอำนาจของเมตตานี้^{๓๔} สรุปได้ว่า พรหมวิหารธรรม จึงเป็นธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐตามความกล่าวแล้ว

๒. พรหมวิหารธรรมธรรม เป็นเครื่องอยู่อย่างพรหม การเป็นพระพรหมโดยสมบูรณ์ เป็นการทำความดีอย่างไรให้มีความสุข คนเราหากรู้จักความสุขว่า มีหลายชนิดเราจะพยายามเข้าถึงความสุขเหล่านั้นและมีความสุขมากขึ้น สุขเป็นสิ่งที่พัฒนาได้และมีมากมาย ดังนั้น พรหมวิหาร แปลว่า ธรรมประจำใจของพรหม พรหมนั้น ศาสนาพราหมณ์ถือว่าเป็นผู้สร้างโลก เป็นเทพเจ้าผู้ลดบันดาลสิ่งทั้งหลาย เป็นผู้สร้างสรรค์และอภิบาลโลกเรา ทุกคนควรจะเป็นผู้มีส่วนร่วมสร้างสรรค์อภิบาลโลกด้วยกันทุกคน พระพุทธเจ้าทรงสอนว่า เราไม่รอให้พระพรหมมาสร้างโลก อภิบาลโลก เราทุกคนควร

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕๓ - ๗๕๔.

^{๓๔} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถร), **ลักษณะพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๒๗ - ๑๒๘.

จะเป็นผู้มีส่วนร่วมสร้างสรรค์อภิบาลโลกด้วยกันทุกคน เพราะฉะนั้น เราควรมาปฏิบัติตัวเป็นพระพรหม โดยที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงพรหมวิหารไว้เมื่อเราทุกคนปฏิบัติหลักธรรมนี้^{๓๕}

ดังนั้น พ่อ แม่จะคู่ควรต่อความรักที่เรียกว่ากันว่า ความกตัญญู กตเวทิจากลูก ก็ต่อเมื่อพ่อแม่ทำหน้าที่ ๕ ประการของตนเองอย่างสมบูรณ์ ดังนี้

- ๑) ห้ามปรามลูกจากความชั่ว
- ๒) สอนลูกให้เป็นคนดี
- ๓) ให้การศึกษาที่เหมาะสมที่สุดแก่ลูก
- ๔) เป็นธุระในการจัดหาคู่ครองให้แก่ลูก
- ๕) มอบทรัพย์มรดกให้แก่ลูกเมื่อถึงเวลาอันสมควร^{๓๖}

การที่พ่อแม่ทำหน้าที่ครบ ๕ ประการถือว่า เป็นพ่อ แม่ขั้นพื้นฐานที่สมบูรณ์เท่านั้น อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนากล่าวว่า พ่อ แม่นั้นมีหลายสถานะ เช่นพ่อ แม่เป็นพระพรหม พ่อ แม่เป็นบูรพาจารย์ พ่อ แม่เป็นพระอรหันต์ พ่อ แม่เป็นผู้แสดงโลกนี้แก่ลูก การพัฒนาขึ้นไปเป็นสุดยอดของพ่อ แม่มีอาชีพรแล้ว พ่อ แม่ต้องบำเพ็ญหน้าที่ของพรหม กล่าวคือ จะต้องเลี้ยงดูลูกโดยมีพรหมวิหารธรรม ๔ ประการคือ

- ๑) ในยามปกติพ่อแม่ต้องรักลูกทุกคนเสมอหน้ากัน (เมตตา)
- ๒) ยามมีปัญหาพ่อแม่ต้องเข้าไปคอยช่วยเหลือแก้ปัญหาก็แก่ลูก (กรุณา)
- ๓) ยามลูกได้ดีมีสุข มีความเก่ง มีความเป็นเลิศ ประสบความสำเร็จในชีวิต พ่อ แม่ต้องคอยโหมทนาสาธุการ ให้กำลังใจ ให้รางวัลด้วยการแสดงออกทางวาจาการกระทำและการยอมรับในตัวลูก (มุทิตา)
- ๔) ในยามที่ลูกทำผิดศีลธรรม ทำผิดกฎหมาย พ่อ แม่จะต้องใจแข็ง วางใจเป็นกลาง เพื่อให้ลูกได้เรียนรู้ ได้ยับยั้ง รับผิดชอบต่อความผิด ความเลวที่เขาได้กระทำขึ้นด้วยตัวของเขาเอง (อุเบกขา)

พ่อแม่ทำหน้าที่เป็นพรหม คือต้องเลี้ยงลูกด้วยพรหมวิหารธรรมทั้ง ๔ ประการ ถือได้ว่าพ่อแม่ทำหน้าที่ของตนเองอย่างสมบูรณ์แบบขั้นมาอีกระดับหนึ่ง ก้าวขึ้นมากกว่าการเป็นเพียงผู้ให้กำเนิด ก้าวขึ้นมากกว่าการเป็นบุพการี ก้าวขึ้นมาเป็นพรหมเป็นผู้สร้างโลกและสร้างชีวิตของลูกให้ประเสริฐเลิศล้ำ^{๓๗}

มารดา บิดาชื่อว่าพรหมเพราะว่า มีพรหมวิหาร ๔ ประการ คือ เมตตา กรุณา มุทิตาและอุเบกขา ชื่อว่า บุรพเทพ เป็นคุณเทพ ผู้มีพรหมวิหารธรรมไม่คำนึงความผิดที่บุตรทำไป พร้อมทั้งจะให้

^{๓๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **คติธรรมแห่งชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : กองทุนรักษัธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๕๑ - ๕๒.

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒., พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์.พรินต์แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๙๑ - ๑๙๒.

^{๓๗} พระมหาวิฑูริย์ วชิรเมธี, **มัทศจรรยแห่งรัก (Love Analysis)**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทซีเอ็ดดูเคชั่น จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๘๗ - ๘๘.

อภัย มุ่งหวังแต่ความเจริญแก่บุตร นำประโยชน์เกื้อกูลและความสุขมาแก่บุตร ชื่อว่า บุรพาจารย์ เพราะเป็นอาจารย์คนแรกที่สอนลูกให้เรียนรู้การนั่ง การยืน การนอน การเคี้ยว การกิน รวมทั้งสอนให้รู้จักพูดและรู้จักอะไรควรอะไรไม่ควร ชื่อว่า อาหุโนยบุคคล เพราะเป็นผู้ควรแก่ปฏิการคุณที่บุตรพึงทำตอบแทน เช่นการปรนนิบัติท่านด้วยอาหารเครื่องนุ่งห่ม^{๓๘}

สรุปความว่าพรหมวิหารธรรมเมื่อประพฤติปฏิบัติและนำมาพัฒนาจิตเป็นการแสดงว่าธรรมนี้เป็นเครื่องอยู่อย่างพรหม

๓. พรหมวิหารธรรมเป็นธรรมสำหรับบิดา มารดา ครู อาจารย์ ความจริงอันเป็นข้อแตกต่างเป็นข้อสำคัญระหว่างสังคมกับธรรมชาติซึ่งมนุษย์ควรเข้าใจ ผูกอบรมให้เรียนรู้ตั้งแต่เด็ก กล่าวคือ ธรรมชาติเป็นไปตามความธรรมชาติ แต่สังคมมนุษย์เป็นไปตามกรรมนิยาม ด้วยในแง่ที่เด็กควรเรียนรู้เกี่ยวกับเรื่องนี้ คือเด็กควรได้รับการปฏิบัติด้วยเมตตา แต่การแสดงเมตตานี้ นอกจากเป็นการแสดงความรัก ความปรารถนาดีเพื่อประโยชน์ทางจิตใจของเด็กโดยตรงเช่นความอบอุ่นใจเฉพาะหน้า และความมีความสุขจิตที่ดีในระยะยาวแล้ว ควรมีเป้าหมายทางปัญญาด้วย คือนำไปสู่ความเข้าใจ ชาบซึ้งในความดี เจตนาอันดีงาม ความมีน้ำใจ หรือความตั้งใจดีต่อกันระหว่างมนุษย์ หากผู้ใหญ่ปฏิบัติต่อเรื่องนี้อย่างชาญฉลาด เด็กจะเกิดความรู้ ความเข้าใจว่า มนุษย์จะแตกต่างจากธรรมชาติ มนุษย์มีจิตใจ มนุษย์มีเจตนา มีความตั้งใจที่จะจัดการหันเหการกระทำของตนได้ จะจงใจทำต่อกันในทางร้ายก็ได้ ในทางดีก็ได้ แม้เลี้ยงลูกมิใช่ทำตามสัญชาตญาณเท่านั้น แต่แม่มีความรัก ความหวังดี มีการเลือกตัดสินใจด้วยเมตตาที่เป็นคุณธรรมของมนุษย์ด้วย หากมนุษย์มีเจตนาดีทำต่อกันด้วยความปรารถนาดี จะทำให้เกิดความสุขและประโยชน์อย่างมาก ต่างจากธรรมชาติที่เป็นความกลาง ๆ ไม่มีจิตใจ ไม่มีความคิดร้าย หรือคิดดี ความเป็นธรรมชาตินั้นบางครั้งก็อ่อนโยนละมุนละไม อำนวยให้มนุษย์พอใจและมีความสุข บางครั้งก็ร้ายรุนแรง เป็นโทษ ก่อความทุกข์แก่มนุษย์ แต่เป็นไปในทางใดก็ตาม ธรรมชาตินี้ก็ไม่มีเจตนา ธรรมชาติไม่ได้คิดกลั่นแกล้งมนุษย์ แต่ธรรมชาตินั้นเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน แต่ถึงอย่างไร ธรรมชาตินี้ก็เป็นสิ่งที่พึ่งพาอาศัยของมนุษย์ เราจึงควรรักธรรมชาติ ปฏิบัติต่อธรรมชาติด้วยความเข้าใจตามเหตุตามปัจจัย^{๓๙}

หากผู้เป็นครูผู้สอนขาดพรหมวิหารธรรม ๔ กล่าวคือ ในยามปกติ ไม่รักเด็ก (ไม่เมตตา) ทำเมื่อเขาไม่ได้รับความรัก ความอบอุ่นจากครูผู้สอน วันหนึ่ง เมื่อเขาไปสร้างครอบครัวด้วยตัวของเขาเอง เขาก็จะทำให้ครอบครัวของเขากลายเป็นครอบครัวที่ปราศจากความรัก ปราศจากความเมตตา อาริ ขณะเดียวกัน หากเขาอยู่ในศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก โดยปราศจากความช่วยเหลือเกื้อกูลจากครูผู้สอน (ไม่กรุณา) เขาจะกลายเป็นคนที่เห็นแก่ตัว รักใคร่ไม่เป็น ช่วยเหลือใครไม่เป็น เป็นคนใจไม่ไส้ระกำ ต่อมาเมื่อครูผู้สอนไม่คอยเมตตาอนุเคราะห์เมื่อเด็กประสบความสำเร็จ (ไม่มุทิตา) เขาก็จะชื่นชมใครไม่เป็นเลยในชีวิตนี้และอาจกลายเป็นคนที่อิจฉา ริษยา เห็นผู้อื่นได้ดีมีความสุขกว่าตนไม่ได้และประการสุดท้าย หากครูผู้สอนไม่วางใจเป็นกลาง (ไม่อุเบกขา) ไม่สอนให้เขารู้ว่าอะไรดี อะไรชั่วทุก

^{๓๘} อด.ติ.อ. (ไทย) ๒/๑๑๑/๑๑๑-๑๑๒.

^{๓๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๗๔๖.

ครั้งที่มีปัญหา ทุกครั้งที่เขาขัดแย้งกับธรรม ขัดแย้งกับกฎกติกา ระเบียบของศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ครูผู้สอน จะคอยไปแทรกแซงกฎกติกา ระเบียบของศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก แทรกแซงธรรมทุกครั้งไปจนเขาไม่รู้ว่าจะไรดี อะไรชั่ว ไม่รู้ว่าอะไรผิด อะไรถูก อะไรควร อะไรไม่ควร เมื่อเติบโตขึ้นมา เขาจะเป็นคนที่สูญเสียสามัญสำนึก ทำชั่ว ทำผิดโดยไม่รู้ตัวว่า ทำชั่ว ทำผิด มนุษย์เราถ้าสูญเสียสามัญสำนึกแล้ว ก็พร้อมที่จะสูญเสียทุกสิ่งทุกอย่างในชีวิตได้อย่างง่ายดาย ดังนั้น คนเป็นพ่อเป็นแม่ที่ดี นอกจากจะต้องทำหน้าที่ของบุพการี ๕ ประการแล้ว ยังต้องทำหน้าที่ของพรหมทั้ง ๔ ประการให้สมบูรณ์อีกด้วย^{๔๐}

พรหมวิหาร หมายถึง ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม หรือธรรมประจำใจของพรหม ซึ่งประเด็นนี้ถือได้ว่า เป็นความหมายที่สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของเทพเจ้าสูงสุดในศาสนา พราหมณ์ที่สามารถสร้างโลกและอภิบาลโลกตามคติความเชื่อ แต่เมื่อก้าวถึงความหมายในพระพุทธศาสนา คติความเชื่อที่ว่านี้ จึงเปลี่ยนแปลงความสำคัญที่ผูกขาดของพระพรหมมาเป็นใครคนใดคนหนึ่งก็ได้ กล่าวคือ บุคคลที่ปฏิบัติตามพรหมวิหารซึ่งเป็นคุณวิเศษเชื่อว่า มีคุณสมบัติที่เทียบเท่ากับพรหม ทั้งนั้น เช่นมารดา บิดา ในการเรียนการสอนนั้น ผู้ที่จะประสบความสำเร็จได้ย่อมต้องนำหลักธรรมมาบูรณาการใช้ในการเรียนการสอนควบคู่กันไป ดังนั้น หลักธรรมที่จะนำมากล่าวในที่นี้คือหลักพรหมวิหาร ๔

๒.๒.๔ ลักษณะของพรหมวิหารธรรม

พระเมธีธรรมภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต) ได้สรุปลักษณะของพรหมวิหารไว้ว่า พรหมวิหารมีลักษณะที่แสดงถึงหลักธรรมแนวปฏิบัติของผู้ใหญ่ ผู้นำ ผู้บริหาร ปึงเจกชนที่ประพฤติตามหลักพรหมวิหารธรรมถือได้ว่า เป็นผู้ใหญ่ที่มีส่วนในการสร้างสรรค์โลกและอภิบาลโลก ลักษณะของพรหมวิหารได้แยกออกเป็น ๔ ประการคือ เมตตา กรุณา มุทิตาและอุเบกขา ดังนี้

๑. ลักษณะของเมตตา พรหมวิหารมีลักษณะทางจิตใจที่แสดงออกด้านความเกื้อกูล มุ่งสร้างสรรค์ประโยชน์ (เป็นกิจ) มุ่งกำจัดความอาฆาต (เป็นผล) และมองเห็นบุคคลอื่นรวมถึงสรรพสัตว์ทั้งหลายเป็นที่น่าเจริญหู เจริญตา กล่าวคือ บุคคลที่มีเมตตานี้ จะมีจิตใจที่เปี่ยมไปด้วยความรัก ความปรารถนาดีและเมื่อเกิดภาวะเช่นนี้ บุคคลจึงถือว่า มีคุณสมบัติที่สามารถระงับความพยายา (ความบาดหมางใจ การประทุษร้าย) ทั้งตนและผู้อื่นได้และที่สำคัญ บุคคลควรพยายามข่มตนไม่ให้เกิดความลำเอียงรักแบบเสนหา (ความรักที่เห็นแก่ตัว) เพราะถือว่าเป็นความวิบัติแห่งเมตตาด้วยเมตตาการทำความปรารถนาดีให้เกิดขึ้นเป็นลักษณะของเมตตา ความคิดที่ประกอบด้วยเมตตาเป็นรสของเมตตาและอโทสะ (ความไม่ประทุษร้าย) เป็นปทัฏฐานของเมตตา

๒. ลักษณะของกรุณาพรหมวิหาร มีลักษณะที่จิตใจแสดงความสงสาร น้อมไปในด้านช่วยเหลือให้พ้นจากความทุกข์ของผู้อื่น ไม่ได้ไม่เบียดเบียนผู้อื่นและความอนาถาของผู้อื่น กรุณาพรหมวิหารยังมีคุณสมบัติด้านการกำจัดความเบียดเบียนและเปรียบเสมือนมารดา บิดาผู้คอยดูแลบุตรน้อยคนเดียวของตน รู้สึกสงสาร กล่าวว่า เจ้าเป็นทุกข์จริงหนอฉันทีใด บุคคลผู้สงสารสรรพสัตว์ก็ฉันท์

^{๔๐} พระมหาจุติชัย วชิรเมธี, **มัทศจรรยแห่งรัก (Love Analysis)**, หน้า ๘๑-๘๒. (ผู้วิจัยได้ปรับเปลี่ยนเนื้อหาบางประโยคเพื่อให้สอดคล้องกับงานวิจัย)

นั่น นี่คือ กรุณา บุคคลย่อมอยู่อย่างกรุณา ไม่ฟุ้งซ่าน นี่เรียกว่า ปัจจุปัฏฐาน ความไม่ปรากฏสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เป็นลักษณะความสุข เป็นรสความไม่เบียดเบียน เป็นปทัฏฐานของกรุณา

๓. ลักษณะของมุทิตาพรหมวิหาร มีลักษณะพลอยยินดี มีน้ำใจยินดีเมื่อผู้อื่นประสบผลสำเร็จ มุทิตาพรหมวิหารยังมีลักษณะแสดงออกในด้านความยินดีไม่ริษยาและยังมีคุณสมบัติพิเศษคือสามารถกำจัดความไม่ยินดีที่เกิดจากความสนุกเร้าแรง เป็นความวิบัติและมุทิตาเปรียบเสมือนมารดา บิดาผู้มองบุตรน้อยคนเดียวของตน มีความชื่นชมเป็นลักษณะความไม่หวาดกลัว เป็นรสความสิ้นไปแห่งความไม่ชอบ เป็นปทัฏฐานของมุทิตา

๔. ลักษณะของอุเบกขาพรหมวิหาร มีลักษณะวางเฉย มีใจเป็นกลาง ปราศจากอคติและมีลักษณะอาการเป็นกลาง ๆ ในสรรพสัตว์มีภาวะสม่ำเสมอในสรรพสัตว์สงบระงับความเสียใจและความดีใจ พิจารณาเห็นภาวะที่สรรพสัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้มีการเป็นของ ๆ ตน นอกจากนี้ อุเบกขามีการสงบนิ่งแห่งความเสียใจและความดีใจเป็นสมบัติอุเบกขา มีการเสวยอารมณ์เป็นกลาง ๆ เป็นลักษณะมีการไม่เข้าไปพอกพูน ไม่เกี่ยวข้องสัมผัสปุถุทธธรรมเป็นรส มีความสงบเป็นปัจจุปัฏฐาน มีจิตที่ไม่มีปิตีเป็นปทัฏฐาน^{๔๑}

๒.๓ หลักธรรมสู่ความสำเร็จด้านการสั่งสอนของครู

ความเป็นครูนั้น ไม่ได้จำกัดเวลาและสถานที่ ดังที่ผู้รู้บางท่านกล่าวไว้ว่า เป็นครูอาชีพหรือมีอาชีพครู การเป็นครูอาชีพ หมายความว่า เป็นครูตลอดยี่สิบสี่ชั่วโมง หรือเป็นครูตลอดชีวิต แต่การมีอาชีพครูนั้น จะทำหน้าที่เฉพาะเวลาราชการเท่านั้น ฉะนั้น การที่จะเป็นครูอาชีพหรืออาชีพครู ล้วนแล้วแต่ต้องมีความรู้ ความสามารถในการสั่งสอนลูกศิษย์ให้มีความรู้ ความเข้าใจในบทเรียน หรือเข้าใจในสิ่งที่ลูกศิษย์ควรรู้ ควรประพฤติและปฏิบัติ ตลอดจนอบรม ปมเพาะคุณธรรม จริยธรรม สร้างความตระหนักให้เกิดขึ้นกับลูกศิษย์ ซึ่งทั้งหลายเหล่านี้ ล้วนต้องอาศัยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา คอยเสริมและสนับสนุน โดยพระพุทธศาสนาได้เสนอหลักธรรมสู่ความสำเร็จด้านการสั่งสอนของครูดังนี้

๒.๓.๑ มีปัญญาแตกฉานในปฏิสัมภิทา^{๔๒} ประกอบด้วย

๑) อุตถปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในอรรถ ปรีชาแจ้งในความหมาย เห็นข้อธรรมหรือแยกแยะ กระจาย เชื่อมโยงต่อกันไปได้จนล่วงรู้ถึงผล (น่าจะเรียกว่า เป็นการบูรณาการ)

๒) ฌมมปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในธรรม ปรีชาแจ้งในหลัก เห็นอรรถาธิบาย พิศดารก็สามารถจับใจความมาตั้งเป็นกระทู้หรือหัวข้อได้ เห็นผลอย่างหนึ่ง ก็สามารถสืบสาวกลับไปหาเหตุได้

^{๔๑} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต) และคณะ, วิมุตติมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเคล็ดไทยจำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๑๘๐-๑๘๑.

^{๔๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์.พรินต์แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๒๑.

๓) นิรุติบัญญัติสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในนิรุติ ปรีชาแจ้งในภาษา รู้ศัพท์ ถ้อยคำ บัญญัติและภาษาต่าง ๆ เข้าใจใช้คำพูดชี้แจงให้ผู้อื่นเข้าใจและเห็นตามได้

๔) ปฏิภาณบัญญัติสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ ปรีชาแจ้งในความคิดทันการ มีไหวพริบ ชีบซาบในความรู้ที่มีอยู่ เอามาเชื่อมโยงเข้าสร้างความคิดและเหตุผลขึ้นใหม่ ใช้ประโยชน์ได้ สบเหมาะ เข้ากับกรณี เข้ากับเหตุการณ์^{๔๓}

และดังปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต วาทีสูตร ว่าด้วยนักพูด^{๔๔} ความว่า

ภิกษุทั้งหลาย นักพูด ๔ จำพวกนี้

นักพูด ๔ จำพวกไหนบ้าง คือ

๑. นักพูดที่จ้นด้านอรรถ แต่ไม่จ้นด้านพยัญชนะ

๒. นักพูดที่จ้นด้านพยัญชนะ แต่ไม่จ้นด้านอรรถ

๓. นักพูดที่จ้นทั้งด้านอรรถและด้านพยัญชนะ

๔. นักพูดที่ไม่จ้นทั้งด้านอรรถและด้านพยัญชนะ

นักพูด ๔ จำพวกนี้แล

ภิกษุทั้งหลาย เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุ (นักพูด) ผู้ประกอบด้วยปฏิสัมภิตา ๔ ประการ จะพึงจ้นทั้งด้านอรรถหรือด้านพยัญชนะ

๒.๓.๒ มีลีลาการสอน^{๔๕} การสอนจะดำเนินไปด้วยดี ต้องมีองค์ประกอบที่เป็นคุณลักษณะ ๔ ประการ ดังนี้

๑) สันทิสสนา ชี้แจงให้เห็นชัด คือ จะสอนอะไร ก็ชี้แจงจำแนกแยกแยะ อธิบายและแสดงเหตุผลให้ชัดเจน จนผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง เห็นจริงเห็นจัง ดังงูมีมือไปดูเห็นกับตา

๒) สมาทปนา ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ คือ สิ่งใดควรปฏิบัติหรือห้ามนั้น ก็แนะนำหรือบรรยายให้ซาบซึ่งในคุณค่า มองเห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝน บำเพ็ญจนใจยอมรับ อยากลงมือทำหรือนำไปปฏิบัติ

๓) สมุตเตชนา ระวังให้อาจหาญแกลัวกล้า คือ ปลุกเร้าใจให้กระตือรือร้น เกิดความอุตสาหะ มีกำลังใจแข็งขัน มั่นใจที่จะทำให้สำเร็จจงได้ สู้งาน ไม่หวั่นระย่อ ไม่กลัวเหนื่อย ไม่กลัวยาก

๔) สัมปหังสนา ปลอดภัยให้สดชื่น ร่าเริง คือ บำรุงจิตให้ชุ่มชื้น เบิกบาน โดยชี้ให้เห็นผลดีหรือคุณประโยชน์ที่จะได้รับและทางที่จะก้าวหน้า บรรลุผลสำเร็จยิ่งขึ้นไป ทำให้ผู้ฟังมีความหวังและร่าเริงเบิกบานใจ

^{๔๓} ชู. ปาฏิ. (ไทย) ๓๑/๑๑๐/๑๗๐-๑๗๑

^{๔๔} อัง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๔๐/๒๐๘.

^{๔๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์.พรินต์แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๓๔.

๒.๓.๓ มีพหูสูตรมืองค์ ๕^{๔๖} คุณสมบัติที่ทำให้ควรได้รับชื่อว่าเป็นพหูสูตร คือ ผู้ได้เรียนรู้มาก หรือคงแก่เรียน คือ

- ๑) พหูสูตร ฟังมาก คือ ได้เล่าเรียนสดับฟังไว้มาก
- ๒) ธตา จำได้ คือ จับหลักหรือสาระได้ ทรงจำความไว้มั่นยำ
- ๓) วจสา ปริจิตา คล่องปาก คือ ท่องบ่นหรือใช้พูดอยู่เสมอจนแคล่วคล่องจัดเจน
- ๔) มนสานุเปกขิตา เฟื่องชื่นใจ คือ ใส่ใจนึกคิดพิจารณาจนเจนใจ นึกถึงครั้งใด ก็ปรากฏเนื้อความสว่างชัด

๕) ทัญญิยา สุปฏิวิธธา ขบได้ด้วยทฤษฎี หรือแทงตลอดดีด้วยทฤษฎี คือ มีความเข้าใจลึกซึ้ง มองเห็นประจักษ์แจ้งด้วยปัญญา ทั้งในแง่ความหมายและเหตุผล

๒.๓.๔ มืองค์แห่งธรรมกถึก ๕^{๔๗} ธรรมของนักเทศก์ องค์กรแห่งธรรมกถึก ธรรมที่ผู้แสดงธรรมหรือสั่งสอนคนอื่นควรตั้งไว้ในใจ ประกอบด้วย

๑) อนุพุพพิถัง กล่าวความไปตามลำดับ คือ แสดงหลักธรรมหรือเนื้อหาวิชาตามลำดับ ความง่ายยากลุ่มลึก มีเหตุผลสัมพันธ์ต่อเนื่องกันไปโดยลำดับ

๒) ปริยายทสสาวิ ชี้แจงยกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจ คือ ชี้แจงให้เข้าใจชัดในแต่ละแง่แต่ละประเด็น โดยอธิบายขยายความ ยกเยื้องไปต่าง ๆ ตามแนวเหตุผล

๓) อนุทยตปฏิจจ แสดงธรรมด้วยอาศัยเมตตา คือ สอนเขาด้วยจิตเมตตา มุ่งจะให้ เป็นประโยชน์แก่เขา

๔) น อามิสนโตร ไม่แสดงธรรมด้วยเห็นแก่อามิส คือ สอนเขามีใช้เพราะมุ่งที่ตนจะได้ลาภ หรือผลประโยชน์ตอบแทน

๕) อุตตานญจปรณจอนุปหจ แสดงธรรมไม่กระทบตนและผู้อื่น คือ สอนตามหลักตามเนื้อหา มุ่งแสดงอรรถ แสดงธรรม ไม่ยกตน ไม่เสียดสีข่มขู่ผู้อื่น

๒.๓.๕ มีกัลยาณมิตรธรรม^{๔๘} องค์กรของกัลยาณมิตร คุณสมบัติของมิตรดีหรือมิตรแท้ คือ ท่านที่คบหรือเข้าหาแล้วจะเป็นเหตุให้เกิดความดีงามและความเจริญ ในที่นี้มุ่งเอามิตรประเภทครู หรือพี่เลี้ยงเป็นสำคัญ

๑) ปิโย น่ารัก ในฐานะเป็นที่สบายใจและสนิทสนม ชวนให้อยากเข้าไปปรึกษาไต่ถาม

๒) ครุ น่าเคารพ ในฐานะประพฤติสมควรแก่ฐานะ ให้ความรู้สึกรับรองใจ เป็นที่พึ่งได้ และปลอดภัย

๓) ภาวนีโย น่าเจริญใจ หรือน่ายกย่อง ในฐานะทรงคุณคือความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง ทั้งเป็นผู้ฝึกอบรมและปรับปรุงตนอยู่เสมอ ควรเอาอย่าง ทำให้ระลึกและเอ่ยอ้างด้วยซาบซึ้งภาคภูมิใจ

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๑.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๔.

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๔.

๔) วตฺตา จ รุจฺจกฺกพฺพุทโธได้ผล รุจฺจกฺกชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไรอย่างไร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี

๕) วณฺณขโม อตฺตทนต์ถ้อยคำ คือ พร้อมทั้งจะรับฟังคำปรึกษา ชักถาม คำเสนอและวิพากษ์วิจารณ์ อตฺตทนต์ฟังได้ไม่เบื่อไม่ฉุนเฉียว

๖) คมภีรณฺจกถิตฺตา แลลงเรื่องล้าลึกได้ สามารถอธิบายเรื่องยุ่งยากซับซ้อนให้เข้าใจ และให้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป

๗) โน จญฺจฺจาเน นิโยชเย ไม่ชักนำในอฐาน คือ ไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหลหรือชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย^{๔๙}

๒.๓.๖ มีสัปปุริสธรรม ๗ ธรรมของสัตบุรุษ ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ คุณสมบัติของคนดี ธรรมของผู้ดี^{๕๐}

สมาน งามสนิท^{๕๑} ได้กล่าวถึงคุณสมบัติของผู้ส่งสาร หรือครูที่พึงประสงค์ตามแนวทางแห่งพระพุทธศาสนา ซึ่งได้ระบุถึงคุณสมบัติดังกล่าวที่เรียกว่า สัปปุริสธรรม ๗ ประการได้แก่

๑) มีธัมมัญญูตา คือเป็นผู้รู้ธรรมคือหลักการหลักความจริงเนื้อหาสาระของเรื่องจะสามารถจะสื่อสารรู้แจ้งแทงตลอดในทฤษฎีและปฏิบัติในศาสตร์และศิลป์ของตน

๒) มีอัตถัญญูตา คือรู้จักเนื้อหาสาระความหมายความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการสื่อสารที่แน่นอนชัดเจน

๓) มีอัตตัญญูตา คือรู้จักตนเองรู้ว่าตนคือใครมีความพร้อมหรือไม่อย่างไรการรู้จักตนเองเป็นสิ่งที่สำคัญยิ่งเมื่อเรารู้จักตนเองดีแล้วจะมีการยอมรับตนเองแล้วจะเปิดเผยตนเองสามารถสื่อสารภายในตนเองได้อย่างดีเยี่ยมผู้ที่สามารถสื่อสารภายในตนเองได้ดีจะเป็นคนที่สามารถรับรู้วิเคราะห์สังเคราะห์และมีวิจารณ์ญาณที่สุ่มรอบคอบมีเหตุผลผลทำให้การสื่อสารมีประสิทธิภาพยิ่ง

๔) มีมัตถัญญูตา คือรู้จักประมาณและรู้จักความพอดีการสื่อสารบางอย่างหากมากเกินไปผู้รับสารก็รับไม่ได้หากน้อยเกินไปก็ไม่เพียงพอแก่ผู้รับการรู้จักประมาณในการสื่อสารคือไม่ส่งสารซ้ำซากมากเกินไปน้อยเกินไป

๕) มีกาลัญญูตา คือรู้จักกาลเวลาผู้ส่งสารต้องรู้จักเวลาในการสื่อสารว่าเวลาไหนควรเวลาไหนไม่ควรหากผู้ส่งสารไม่รู้จักเวลาในการสื่อสารแม้ว่าจะเป็นการสื่อสารภายในตนเองการสื่อสารระหว่างบุคคลหรือการสื่อสารของมวลชนนอกจากการสื่อสารนั้นจะไม่ประสบความสำเร็จแล้วบางทีอาจมีอุปสรรคต่างๆตามมามากอีกด้วยการรู้จักเวลาจึงเป็นคุณสมบัติประการหนึ่งของผู้ส่งสารตามแนวทางแห่งพระพุทธศาสนา

^{๔๙} อัง.สตุตฺก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗-๕๘

^{๕๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๒๑๐.

^{๕๑} สมาน งามสนิท, ผู้ส่งสารที่พึงประสงค์ตามแนวพุทธะ : ครบรอบ๑๐ปีสาขาธรรมนิเทศ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, (นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๗), หน้า ๙๓-๙๕.

๖) มีปริสัญญุตตา คือรู้จักชุมชนรู้จักสังคมในทางนิเทศศาสตร์เรียกว่ากลุ่มผู้รับสาร กลุ่มเป้าหมายผู้ส่งสารต้องรู้จักกลุ่มเป้าหมายการสื่อสารจึงจะประสบความสำเร็จยิ่งรู้จักมากเท่าไร การสื่อสารยิ่งจะมีประสิทธิภาพมากขึ้นเท่านั้นพระพุทธเจ้าเผยแพร่ธรรมะของพระองค์ได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้นเพราะว่าพระองค์ทรงรอบรู้ผู้รับสารได้อย่างแจ่มแจ้งแทงตลอดทรงรู้ไปถึงภูมิหลัง หรือกรรมเก่าแต่ชาติก่อนของผู้รับสารผู้ส่งสารที่เป็นปุถุชนธรรมดาที่มีความจำเป็นต้องรู้จักกลุ่มเป้าหมายว่าเป็นใครต้องรู้จักเพศอายุการศึกษาสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมยิ่งรู้จักกลุ่มเป้าหมายมากการสื่อสารก็มีประสิทธิภาพมาก

๗) มีบุคคลปโรปริญญุตตา คือรู้จักความแตกต่างระหว่างบุคคลว่าผู้รับสารแต่ละคนมีลักษณะจำเพาะเป็นของตนเองมีจิตมีอริยาสัยมีศักยภาพในการรับสารมากน้อยเพียงใดการที่ผู้ส่งสารรู้จักความแตกต่างระหว่างบุคคลได้นั้นทำให้สามารถแยกแยะผู้รับสารได้

พระพรหมคุณาภรณ์ กล่าวไว้ในหนังสือพจนานุกรม ฉบับประมวลธรรม^{๕๒} เกี่ยวกับเรื่อง สัปปริสธรรม ๗ ว่าด้วยเรื่องธรรมของสัตบุรุษ ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ คุณสมบัติของคนดี ธรรมของผู้ดี ดังนี้ว่า

๑) อัมมัญญุตตา ความรู้จักธรรม รู้หลัก หรือรู้จักเหตุ คือ รู้หลักความจริง รู้หลักการ รู้หลักเกณฑ์ รู้กฎแห่งธรรมตา รู้กฎเกณฑ์แห่งเหตุผลและรู้หลักการที่จะทำให้เกิดผล เช่น ภิกษุรู้ว่าหลักธรรมข้อนั้น ๆ คืออะไร มีอะไรบ้าง พระมหากษัตริย์ทรงทราบว่ หลักการปกครองตามราชประเพณีเป็นอย่างไร มีอะไรบ้าง รู้ว่าต้องกระทำความผิดอันนี้ ๆ หรือกระทำตามหลักการข้อนี้ ๆ จึงจะให้เกิดผลที่ต้องการ หรือบรรลุจุดหมายอันนั้น ๆ เป็นต้น

๒) อัตถัญญุตตา ความรู้จักอรรถ รู้ความมุ่งหมาย หรือ รู้จักผล คือ รู้ความหมาย รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ที่ประสงค์ รู้จักผลที่จะเกิดขึ้นสืบเนื่องจากการกระทำ หรือวามเป็นไปตามหลัก เช่น รู้ว่าหลักธรรมหรืออาชีพข้อนั้น ๆ มีความหมายว่าอย่างไร หลักนั้น ๆ มีความมุ่งหมายอย่างไร กำหนดไว้หรือพึงปฏิบัติเพื่อประสงค์ประโยชน์อะไร การที่ตนกระทำอยู่มีความมุ่งหมายอย่างไร เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิดผลอะไรบ้าง ดังนี้ เป็นต้น

๓) อัตตัญญุตตา ความรู้จักตน คือ รู้ว่า เรานั้น ว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ ความสามารถ ความถนัดและคุณธรรม เป็นต้น บัดนี้ เท่าไร อย่างไร แล้วประพฤติให้เหมาะสมและรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป

๔) มัตตัญญุตตา ความรู้จักประมาณ คือ ความพอดี เช่น ภิกษุรู้จักประมาณในการรับและบริโภคปัจจัยสี่ คฤหัสถ์รู้จักประมาณในการใช้จ่ายโภคทรัพย์ พระมหากษัตริย์รู้จักประมาณในการลงทัณฑ์อาชญาและในการเก็บภาษี เป็นต้น

๕) กาลัญญุตตา ความรู้จักกาล คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสมและระยะเวลาที่ควรหรือจะต้องใช้ในการประกอบกิจ ทำหน้าที่การงาน หรือปฏิบัติกิจการต่าง ๆ เช่น ให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้ทันเวลา ให้พอเวลา ให้เหมาะสมเวลา เป็นต้น

^{๕๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร :อาร์. เอส. พรินต์โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๒๑๐-๒๑๑.

๖) ปริสัญญูตา ความรู้จักบริษัท คือ รู้จักชุมชนและรู้จักที่ประชุม รู้ரியที่จะประพฤติต่อชุมชนนั้น ๆ ว่า ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหา จะต้องทำกริยาอย่างนี้ จะต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้ควรสงเคราะห์อย่างนี้ เป็นต้น

๗) บุคคลัญญูตา หรือ บุคคลปโรปรัชญูตา ความรู้จักบุคคล คือ ความแตกต่างแห่งบุคคลว่า โดยอรรถาัย ความสามารถและคุณธรรม เป็นต้น ใคร ๆ ยิ่งหรือหย่อนอย่างไรและรู้ที่จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้น ๆ ด้วยดี ว่าควรจะคบหรือไม่ จะใช้ จะตำหนิ ยกย่องและแนะนำสั่งสอนอย่างไร เป็นต้น^{๕๓}

๒.๓.๗ มีอุปายในการสอน

ครูจะเป็นผู้ส่งสารที่ดีต้องมีอุปายประกอบการสอนอย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีเทคนิควิธีประกอบการสอนมากมายเพื่อให้เหมาะสมกับจิตหรือความต้องการของบุคคลนั้นๆจึงจะทำให้การเผยแผ่ประสบผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์สรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

๑. การยกอุทาหรณ์และนิทานประกอบเป็นรูปแบบที่เหมาะสม เพราะทำให้เข้าใจความได้ง่าย

๒. การเปรียบเทียบกับข้ออุปมาอุปไมยทำให้เข้าใจเรื่องราวได้ลึกซึ้ง

๓. ใช้สื่อธรรมชาติใกล้ตัวทำให้รู้จักเข้าใจง่ายเป็นอุปกรณ์การสอน

๔. การสาธิตให้ดูหรือทำให้ดูเป็นตัวอย่าง

๕. การใช้ภาษาในความหมายใหม่ เป็นเรื่องของความสามารถในโวหารธรรม หรือการใช้ภาษาผสมกับปฏิกิริยาไหวพริบ

๖. การเลือกคน พระพุทธองค์จะทรงเลือกบุคคลที่เป็นประมุข หรือหัวหน้าแม้ในการแสดงธรรมในท่ามกลางพุทธบริษัท เมื่อมีเป้าหมายจะโปรดบุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นพิเศษ แต่ก็ไม่ทรงทิ้งบุคคลส่วนมาก ทำให้ทุกคนได้รับประโยชน์ในการฟังธรรมตามกำลังของตน

๗. การรู้จักจังหวะและโอกาสเพื่อรอความพร้อมของผู้รับฟังทั้งสภาพแวดล้อมทางกายภาพและทางจิตใจ

๘. ความยืดหยุ่นในการสอนมีทั้งการยกย่องการชมการปลอบประโลมหรือโอนอ่อนผ่อนตาม

๙. การลงโทษและให้รางวัลเมื่อเห็นว่าบุคคลใดควรยกย่องก็ยกย่องหรือควรตำหนิก็ตำหนิ

๑๐. การแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าโดยจะต้องอาศัยปฏิกิริยาไหวพริบในการแก้ไขปัญหาประยุกต์พุทธวิธีในการสอนให้เหมาะสมกับสถานการณ์^{๕๔}

๒.๓.๘ มีวิธีที่สอน

วิธีที่สอนมีหลากหลายวิธีด้วยกัน ไม่ได้จำกัดอยู่ด้วยวิธีใดวิธีหนึ่ง มีการเปลี่ยนแปลงไปตามความเหมาะสมกับเหตุการณ์ กาลเทศะ ความพร้อมของผู้ฟัง กำลังแห่งสติปัญญาและ

^{๕๓} ๐. สดตค. (ไทย) ๒๓-๖๘/๑๔๓-๑๔๖.

^{๕๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พุทธวิธีในการสอน, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๔๑), หน้า ๕๑-๖๓.

สภาพแวดล้อมเป็นต้น ซึ่งผู้วิจัยได้ใช้แนวทางของพระพุทธเจ้ามานำเสนอเพื่อเป็นพัฒนาคุณลักษณะของครู ลักษณะวิธีที่ทรงใช้สอนบ่อย ๆ มีอยู่ ๓ แนวทางคือ

๑. การสนทนาเป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อย ๆ กับผู้ที่เข้ามาเฝ้า ผู้ยังไม่เลื่อมใสศรัทธาและยังไม่เข้าใจหลักธรรมในพระพุทธศาสนา จะทรงเป็นฝ่ายถามก่อนนำเข้าสู่เนื้อหาแห่งธรรมะทำให้ผู้ฟังเกิดความเลื่อมใสศรัทธา โดยใช้การโน้มน้าวใจเป็นหลักในการเผยแพร่ธรรมะ

๒. การบรรยายเป็นวิธีที่ทรงใช้ในที่ประชุมใหญ่ซึ่งผู้ฟังส่วนมากมีความรู้ความเข้าใจหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว ทรงใช้เป็นหลักในการเผยแพร่ธรรมะ

๓. การตอบปัญหา เป็นวิธีการที่พระพุทธองค์ทรงใช้กับผู้ที่มาเข้าเฝ้า เพื่อสอบถามข้อสงสัยของตนเอง ซึ่งพระพุทธองค์ทรงใช้ข้อมูลข่าวสารเป็นหลักในการตอบปัญหาแต่ละข้อ โดยพิจารณาถึงลักษณะของปัญหาและวิธีที่เหมาะสมกับการตอบปัญหานั้น ๆ ในสังคิยสูตรได้แยกลักษณะของปัญหาไว้ ๔ ประการได้แก่

๓.๑ เอกัณฺทพยากรณียปัญหา หมายถึง ปัญหาที่ตอบแบบตรงไปตรงมา

๓.๒ ปฏิปุจฉาพยากรณียปัญหา หมายถึง ปัญหาที่ย้อนถามให้ชัดเจนก่อนแล้วจึงตอบปัญหานั้น

๓.๓ วิทักขพยากรณียปัญหา หมายถึง ปัญหาที่ควรแยกตอบเป็นประเด็น

๓.๔ ฐปนียปัญหา หมายถึง ปัญหาที่ไม่ควรตอบถือว่าไม่มีประโยชน์เป็นเรื่องไร้สาระทำให้เสียเวลา^{๕๕}

กล่าวโดยสรุป ครูจะเป็นผู้ส่งสารที่ดีและประสบความสำเร็จได้นั้น จะต้องรอบรู้รอบด้านทั้งด้านวิชาการ ด้านคุณธรรม จริยธรรม ตลอดจนมีอุบายในการสอน วิธีการหรือกระบวนการในการสอน กระทั่ง มีจิตวิทยาในการประเมินผู้เรียนด้วย

๒.๔ สรุป

พรหมวิหารธรรมเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนาและถือว่าเป็นหลักธรรมค้ำจุนโลกอย่างแท้จริงด้วย พรหมวิหารธรรมเป็นธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ดังตัวอย่างของความเป็นเมตตาหมายถึงไมตรี ความรัก ความปรารถนาดี ความเห็นอกเห็นใจ ความเสริมสร้างประโยชน์สุขต่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย โดยการปฏิบัติต่อทุกคนในทางเสมอกัน พรหมวิหารเป็นธรรมเครื่องอยู่อย่างพรหม คำว่า พรหมในศาสนาพราหมณ์ คือผู้สร้างสรรค์และอภิบาลโลก เราทุกคนควรเป็นผู้มีส่วนร่วมต่อการสร้างสรรค์อภิบาลโลก หากประพฤติปฏิบัติตามหลักพรหมวิหารธรรม เราจักเข้าสู่ความเป็นพรหมได้ดังเช่นจริยาวัตรของมารดา บิดา ครู อาจารย์ ในฐานะพรหมและเปรียบดุจดั่งพรหม นอกจากนี้ พรหมยังหมายถึง ผู้เป็นเลิศและประเสริฐการนำหลักธรรมนี้มาประพฤติปฏิบัติ จึงเป็นหลักธรรมสำหรับมนุษย์ผู้มีจิตใจประเสริฐและเป็นธรรมอันเป็นหลักปฏิบัติสำหรับท่านผู้ใหญ่ ด้วยผู้ใหญ่คือผู้มีจิตใจกว้างขวาง ยิ่งใหญ่ด้วยคุณธรรม ความดีงามและผู้ใหญ่ในฐานะเป็นผู้นำและเป็นตัวอย่างต่อการทำความดีอย่างแท้จริง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พรหมวิหารธรรม

^{๕๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๑.

เป็นธรรมสำหรับมารดา บิดา ครู อาจารย์ ซึ่งความจริงอันเป็นข้อแตกต่างสำคัญระหว่างสังคมกับธรรมชาติที่มารดา บิดา ครู อาจารย์ เป็นผู้ควรเข้าใจฝึกอบรมให้เด็กเรียนรู้และประพฤติปฏิบัติพรหมวิหารธรรม เพื่อการนำไปพัฒนาจิตและปฏิบัติต่อบุคคลและสังคม โดยที่มารดา บิดา ผู้เป็นครูคนแรกของบุตร รวมตลอดถึง บุคลากร ครู เป็นมัคคุเทศก์ผู้ชี้แนะเอาพรหมวิหารธรรมมานำเสนอและทำให้เด็กได้ปฏิบัติตาม องค์ประกอบพรหมวิหารธรรมมีอยู่ด้วยกัน ๔ ประการคือ เมตตา คือ ความรักใคร่ปรารถนาดี อยากให้เขามีความสุข กรุณา คือ ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ มุทิตา คือ ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดีและอุเบกขา คือ การวางเฉย ลักษณะของพรหมวิหารสามารถแบ่งได้ ๔ ประการคือ มีลักษณะทางจิตใจที่แสดงออกด้วยความรักความปรารถนาดี ความเกื้อกูล มุ่งสร้างผลประโยชน์ มุ่งกำจัดความอาฆาต ลักษณะของกรุณาพรหมวิหาร คือ มีลักษณะที่จิตใจแสดงความสงสาร คิดให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ลักษณะของมุทิตาพรหมวิหาร คือ มีลักษณะจิตใจที่แสดงออกในความยินดี ไม่อิจฉาริษยาต่อผู้อื่นและลักษณะของอุเบกขาพรหมวิหาร คือ มีลักษณะของจิตใจที่สงบระงับความเสียใจและดีใจหรือจิตใจมีลักษณะความเป็นกลาง